

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Ağayeva Nəzrin Kamal qızı

***“Maliyyə Təhlükəsizliyinin Təminatında monetar siyasətin rolu”
- mövzusunda***

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 -“Maliyyə”

İxtisaslaşma: Bank işi

Elmi rəhbər: prof.,i.e.d Z. F.Məmmədov _____

Magistr proqramının rəhbəri : prof.,R.Rzayev _____

Kafedra müdiri: prof.,i.e.d Z. F.Məmmədov _____

BAKI – 2015

MÖVZU.”Maliyyə Təhlükəsizliyinin Təminatında Monetar Siyasətin Rolu”

Mündəricat

<i>GİRİŞ</i>	3
<i>I.Fəsil. Maliyyə Təhlükəsizliyi və Maliyyə siyasəti</i>	7
<i>1.1. Maliyyə təhlükəsizliyin mahiyyəti və məzmunu</i>	7
<i>1.2. Maliyyə təhlükəsizliyi mühitinin formalaşması</i>	21
<i>1.3. Maliyyə monitorinqi,pul tədavülünün şəffaflığı</i>	26
<i>II FƏSİL: MONETAR TƏNZİMLƏMƏNİN NƏZƏRİ- KONSEPTUAL ƏSASLARI</i>	33
<i>2.1.Monetar idarəetmənin elmi əsasları və nəzəri interpretasiyası</i>	33
<i>2.2Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatında istifadə olunan monetar siyasətin alətləri</i>	42
<i>2.3 Monetar tənzimlənmə mexanizminin strateji və institusional cəhətləri</i>	53
<i>III.Fəsil:Azərbaycan iqtisadiyyatında Monetar siyasətin yeri və rolu</i>	60
<i>3.1 Mərkəzi Bankın Monetar siyasəti</i>	60
<i>3.2 Monetar siyasətin infilyasiyaya təsir etmə dərəcəsi</i>	73
<i>Nətiçə və təkliflər</i>	76
<i>Ədəbiyyat siyahısı</i>	80
<i>Xülasə</i>	81
<i>Резюме</i>	82
<i>Summary</i>	83
<i>Referat</i>	

GİRİŞ.

Problemin aktuallığı. Yüzdillər boyu təkamül yolunu keçmiş müasir iqtisad elmində dövlətin makroiqtisadi tənzimləmə funksiyaları və bu funksiyaların optimal təşkili barədə çoxsaylı ideologiyalar və cərəyanlar formalaşmışdır. Empirik təcrübə əsasında bərqərar olan, klassik bazar iqtisadiyyatının sistem olaraq təşəkkül tapdığı və hal-hazırda dünyaiqtisadiyyatında aparıcı mövqelərə malik qərb ölkələrinin iqtisadi inkişaf tarixindən qaynaqlanan və müxtəlif iqtisadi konsepsiyaları, modelləri özündə əks etdirən bu ideologiyalar və cərəyanların hər birinin müasir iqtisadi təşəkkürdə özünəməxsus yeri vardır. Dövlərin iqtisadiyyata müdaxilə formaları və metodlarına dair iqtisadi elmində hələ də yekdil fikir formalaşmayıbdır. Həqiqətdə son 5-10 ilə ərazidə bir sıra aparıcı dünya ölkələrində (Yaponiya, ABŞ, Avropa Birliyi) qeyri-sabit makroiqtisadi dinamikanın formalaşması və hətta iqtisadi tənəzzül meyilləri dövlərin mövcud iqtisadi idarəetmə mezanizmlərinin struktur səmərəsinin aşağı düşdüyünü göstərir və iqtisad elmində bununla əlaqədar olaraq yeni postulatlar meydana gəlməkdədir.

Lakin, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində makroiqtisadi idarəetmənin konservativ forma və metodlarının əhəmiyyətinin azalmasına baxmayaraq onun məzmunu öz dəyərini itirməmişdir. Həmişə olduğu kimi, səffektiv makroiqtisadi idarəetmə sisteminin təmin olunmasında, onun tskilik davranışının tərəddüdlərinin hamarlanmasında həll edici rol oynamaqdadır. Hətta hal-hazırda belə bir idarəetmənin qlobal iqtisadiyyatın təşəkkülü şəraitində yeni səviyyəsinin-dövlətlərarası mezanizminin formalaşması prosesləri də getdikcə dərinləşməkdədir. Təsadüfi deyil ki, Avropa Mərkəzi Bank kimi analoqu olmayan unikal monetar institut böyük iqtisadi qüdrətə malik 12 dövlətin pul-kredit sistemini idarə edir və bununla da həm də qlobal maliyyə məkanının vəziyyətinə mühüm təsir göstərir.

Klassik bazar iqtisadiyyatında makroiqtisadi idarəetmə sistemi mürəkkəb mexanizim olaraq müxtəlif funksional iqtisadi sistemləri əhatə edir və bu sistemlər hər biri ayrı-ayrılıqda lokal iqtisadi hədəflərə nail olmaq üçün fəaliyyət göstərir.

Lokal hədəflərə yönəlmələrinə baxmayaraq bütün bu sistemlər dövlətin vahid makroiqtisadi siyasəti çərçivəsində formalaşır və vəhdət təşkil edir. Son nəticədə bu sistemlər qiymətlərin sabitliyi, iqtisadi artım, tam məşğulluq, tədiyə balansinin tarazlığı və s. qlobal məqsədlərə xidmət edir. Bu mənada monetar idarəetmə mexanizmi makroiqtisadi siyasətin çox mühüm tərkib elementərindən biri kimi çıxış edir.

Monetar idarəetmə sistemi mərkəzi bankın pul siyasəti çərçivəsində formalaşan mühüm tənzimləmə vasitəsidir. Mükəmməl monetar idarəetmə sistemi mərkəzi iqtisadi dinamika baş verən proseslərə olduqca çevik reaksiya verməsini tələb edən tənzimləmə alətidir və bu mənada mərkəzi bankın pul siyasəti qarşısında tarix boyu müxtəlif ölkələrdə, ayrı-ayrı dövrlərdə bu və ya digər məqsədlər qoyulmuşdur. Lakin, son onilliklərin empirik tədqiqatları göstərir ki, başlıca makroiqtisadi məqsədlər arasında pul siyasəti öz alətləri ilə qiymətlərin səviyyəsinə daha effektiv təsir göstərə bilər.

Pul siyasətinin başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsi qiymət sabitliyini təhlükə altına ala bilər. Məhz buna görə də hazırda dünyanın əksər ölkələrinin mərkəzi bankların başlıca vəzifəsi qiymətlərin sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Mərkəzi banklar qiymət sabitliyi yaratmaqla iqtisadi artım üçün əlverişli şərait yaratmış olurlar. Qiymətlərin sabitliyi mərkəzi bankın əsas son məqsədi kimi əksər ölkələrdə qanunvericilikdə də təsbit olunmuşdur. Bununla belə qiymət sabitliyi ilə yanaşı digər makroiqtisadi məqsədləri də özünün son hədəfi kimi qəbul edən mərkəzi banklar vardır.

Nəticə etibarilə monetar idarəetmə və pul siyasəti inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrdə iqtisadi artımın davamlı olmasında həlledici amillərdən biridir. Bu amil bir tərəfdən iqtisadi subyektlər arasında inflyasiya gözləmələrinin sabitləşdirir, digər tərəfdən isə faiz dərəcəsinin səviyyəsinə təsir etməklə yığımların investisiyalara transformasiyası şəraitinin və deməli, istehsalın həcmnin dəyişməsinə şərtləndirməklə, işsizlik səviyyəsinin və iqtisadi artımın parametrlərini müəyyən edir.

Məhz bu səbəbə görə iqtisadi elmin monetar nəzəriyyələrin, monetar idarəetmə mexanizmlərinin və pul siyasəti konsepsiyaların tədqiqinə, bu sahədə praktiki nəticələrin və təcrübələrinin öyrənməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Monetar idarəetmə mexanizmlərinin bir sıra mühüm nəzəri – konseptual və praktiki məsələləri dünyanın məşhur iqtisadçı alimləri, beynəlxalq – maliyyə təşkilatların ekspertləri, eləcə də mərkəzi bankların tədqiqat mərkəzləri tərəfindən geniş tədqiq olmuşdur. Görkəmli alimlərdən M.Fridman, İ.Fişer, J.Stiqlits, A.Puqo, P. Kruqman, A. Meltser, K. Broner, F.Larren, M.Obsfeld, P. Samuelson, C. Saks, F. Modilyani, prof.e.i.d, Z.FMəmmədov monetar idarəetmə mexanizminin makroiqtisadi aspektləri və pul siyasətinin transmissiya effektlərinə dair müxtəlif maraqlı fikirlər və ideyalar irəli sürülür. Bu nəzəriyyəçilər bir qayda olaraq klassik bazar iqtisadiyatı (inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr) mühitində, bu mühitin açıq və qapalı modellərində pul siyasətinin və monetar idarəetmənin davranış modullarını, məcmu tələb və təklifə təsir kanallarını əhatə edirlər. Bununla yanaşı son zamanlar Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının ekspertləri tərəfindən Şərqi Avropa və Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində iqtisadi inkişafın monetar aspektləri tədqiq olunmuşdur.

Azərbaycanda monetar idarəetmə problemləri istər nəzəri, istərsə də praktiki səviyyədə kompleks şəkildə tədqiq olunmamışdır. Bu baxımdan təqdim olunan dissertasiya işi bu sahədə atılan ilkin addım kimi dəyərləndirilə bilər.

Beləliklə təqdim olunan problemin aktuallığı, elmi-metodoloji yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti olan dissertasiya mövzusu olaraq seçilməsində başlıca meyarlardır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ölkədə transformasiya mərhələsinin dərinləşməsi və bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması şəraitində monetar idarəetmənin dünya təcrübəsində qəbul edilmiş konseptual bazasının bu sahədə müşahidə olunan meyillərin dərinədən ödənilməsi əsasında Azərbaycanda pul siyasətinin aydın taktiki və strateji hədəflərinin müyyən olunması, bu siyasətin infrastrukturunun formalaşması, onun

transmissiya kanallarının genişlənməsinə dair konkret təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Monetar idarətməyə pul siyasətinin nəzəri – metodoloji bazasının müəyyən etmək, transformasiya mərhələsində olan ölkələrdə monetar idarətmə və pul siyasəti mexanizmlərinin formalaşması tarixini, onun xüsusiyyətlərini öyrənmək və real makroiqtisadi səmərəsini qiymətləndirməkdir.

I . Fəsil . Maliyyə Təhlükəsizliyi və Maliyyə siyasəti

1.1 Maliyyə təhlükəsizliyi mühitinin formalaşması

Maliyyə təhlükəsizliyi dedikdə isə, maliyyə sisteminin səmərəli fəaliyyəti ilə yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişafının maliyyə-iqtisadi mexanizminin bütün həlqələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aşağıdakı maliyyə problemlərinin həlli nəticəsində mümkündür:

- ənənəvi ixrac sahələri ilə yanaşı, qeyri-ənənəvi sahələrin də pul vəsaitləri ilə təmin atındakı çətinliklərin aradan qaldırılması;
- pul-kredit və maliyyə alətlərinin öz aralarında lazımi səviyyədə koordinasiya edilməsi. Beləki, uzunmüddətli investisiya qoyuluşları planlaşdırılarkən pul kütləsinin həcmi, xarici və daxili bazarın konyukturu diqqət mərkəzində olmalıdır;
- maliyyə-kredit sisteminin, əsasən milli valyutanın tədavülü sistemə əsaslanması;
- investisiya qoyuluşları proqnozlaşdırılarkən daxili investorların fəaliyyətinin düzgün müəyyənləşdirilməsi .Bu problemin həlli kapitalın xaricə "axınının " qarşısını ala bilər;
- əmtəə və maliyyə bazarlarını ,Azərbaycanın xaricdəki investisiya qoyuluşlarını ,ölkəmizdə xarici investisiyanın dövlət tənzimlənməsinə xarakterizə edən göstəricilər sisteminin işlənilib hazırlanması;
- xarici ticarət və valyuta nəzarətinin şəffaf sisteminin işlənilib hazırlanması;
- təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət sahələrinə maliyyə nəzarətinin lazımi səviyyədə təşkil edilməsi;
- makroiqtisadi tənzimlənmə ilə yanaşı iqtisadi siyasətdə mikrotənzimləmənin kifayət qədər nəzərə alınması və s.

Maliyyə təhlükəsizliyi sisteminin əsasını valyuta, maliyyə, kredit və sığorta bazarlarının inkişaf strategiyası təşkil edir. Beləki, bu bazarların seqmentləri arasındakı münasibətlər koordinasiya olunmalı və onun bütün iştirakçılarının

maraqların təmin olunması maliyyə bazarının əsas funksiyalarının tam və dayanıqlı yerinə yetirilməsinə imkan yaradır.

Maliyyə sisteminin əsas elementlərinin təhlil göstərirdi, maliyyə – kredit sisteminin budce- vergi seqmenti daha böyük xüsusi cəkiyə malikdir. Maliyyə təhlükəsizliyi konsepsiyası hazırlanarkən əsas fondlar fasiləsiz olaraq yeni qiymətlərə və amortizasiya ayırmaları indeksinə müvafiq təkrar qiymətləndirilməlidir. Bu zaman bank kreditlərinin faizləri, büdcə və daxili borclarını maksimum həddi əsaslı şəkildə müəyyənləşdirilməlidir.

İstehsalın artdığı, vergi bazasının genişləndiyi şəraitdə pul kütləsinin və büdcə kəsirinin azaldılması istiqamətində görülən işlər büdcənin gəlir hissəsi ilə xərc hissəsi arasındakı qeyri-tarazlığı azaldabilir və ya eksinə. İqtisadiyyatın normal inkişafı pul kütləsinin hecmində istehsalın fiziki hecmine nisbətən artıq olmasını tələb edir. Pul kütləsinin sərt qaydada məhdudlaşdırılması kredit qoyuluşlarına, son nəticədə isə istehsalın inkişafına maneçilik törədir.

Ölkəmizdə mövcud borcların mütləq əksəriyyəti, artıq qeyd olunduğu kimi dövlət sektoruna aiddir. Dövlət və özəl təşkilatlar arasında olan müəyyən qisim borclar da mövcuddur. Dövlət bu prosesi tənzimləmək üçün şərait yaratmalı və ya iqtisadi fəallığı dəstəkləyən özəlləşmə siyasəti həyata keçirilməlidir.

Maliyyə əməliyyatları pul vəsaitlərinin hərəkətində təzahür edir. Bununla belə, pul vəsaitlərinin hərəkəti özlüyündə maliyyənin mahiyyətini aşkara çıxarmır. Odu ki, maliyyənin mahiyyətini aşkar edən cəhətlər, əlahiddə olaraq nəzərdən keçirilməlidir. Təzahür formalarına etina edilmədən demək olarki, maliyyə əməliyyatları, ictimai istehsalın iştirakçıları arasındakı münasibətlərdir və əlbəttə pulun mövcudluğu ilə şərtlənir. Maliyyənin səciyyəvi əlaməti maliyyə münasibətlərinin bölgülü keyfiyyətidir. Bu məqam maliyyənin köməyi ilə dəyərin bölgüsü və yenidən bölgüsünün pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə müşayiət olunmasında təzahür edir. Konkret halda həmin vəsaitlər maliyyə resursları adlandırılır. Məlumdur ki, maliyyə resursları təsərrüfat subyektləri və dövlət tərəfindən müxtəlif mənbələr hesabına yaranır. Deməli, maliyyə resursları maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcılarıdır.

Tarixi baxımdan maliyyə əmtəə-pul münasibətlərinin dövlət quruculuğunun müəyyən mərhələsində meydana gəlmişdir və bazar münasibətlərinin təşəkkülü şəraitində dəyişikliyə məruz qalır. Bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadi siyasətdə dövlətin öz funksiyalarının icrasında maliyyənin rolunun artması ilə müşayiət olunur. Belə ki, mərkəzləndirilmiş iqtisadiyyatdan bazar münasibətləri keçid, ölkənin siyasi müstəqillik əldə etməsi yeni maliyyə resurslarının yaranmasına, maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsində yeni prinsiplərin tətbiqinə və maliyyənin idarə edilməsinin yeni formalarının heyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur.

Maliyyə dövlətin mövcudluğunun maddi əsasını təmin etməklə, eyni zamanda dövlətin ictimai təkrar istehsalda müdaxilə etməsinə obyektiv şərait yaradır. Dövlət maliyyədən istifadə etməklə istehsal, yığım, istehlak və təsərrüfatçılığın digər tərəflərinə məqsədi təsir göstərə bilər. Odu ki, islahatlar dövrün də maliyyə münasibətlərinin inkişaf qanuna uyğunluqları onun yaradılan siyasi sisteminin iqtisadi bazasının formalaşdırılmasında oynadığı rolunu müəyyənləşdirilir. Bazar münasibətlərinin dərinləşməsində maliyyə mühüm rol oynayır.

Bazar münasibətlərinin inkişafının büt

ün xüsusiyyətlərini və qanuna uyğunluqlarını özündə əks etdirən maliyyə proqramının tərtibi zəruridir. Maliyyə proqramı ölkənin həyatının iqtisadi əsasının möhkəmlənməsini təmin etməli və aşağıdakıları əldə etməyə xidmət etməlidir:

- mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcud olması;
- maliyyə münasibətlərinin demokratikləşdirilməsi;
- dövlətin iqtisadiyyata tənzimləyici təsirinin, maliyyə vəsaitlərinin inkişaf etdirilməsi.

Yaxın keçmişdə müəssisələrin tam təsərrüfat hesabı və özünü maliyyələşdirmə şəraitində işləməyə keçdikdən sonra da, mülkiyyət dövlətin inhisarında qalmaqda idi. Bazar münasibətlərinin formalaşması mülkiyyətin mövcudluğunu zəruriləşdirdi.

Dövlət mülkiyyətin özelleşdirilməsi və xüsusi mülkiyyətin inkişaf etdirilməsi maliyyə münasibətlərinin demokratikləşdirilməsi üçün real zəmin yaratmışdır.

Yeni iqtisadi şəraitdə maliyyə sistemi tamamilə yenidən formalaşdırılır.

Maliyyə münasibətlərinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqələrdə, vergi siyasəti və dövlət büdcəsinin xərcləri sahəsində ciddi dəyişikliklər aparılır. Büdcə sisteminin yenidən qurulması, yerli özünüidarə orqanlarının və onların hüquqlarının genişləndirilməsinə xidmət edən münasibətlər qaydaya salınır, dövlət müəssisələrinin maliyyəsinin təşkili demokratikləşdirilir. Əmlak, şəxsi və sosial sığorta bütün mülkiyyət formalarının tələbatına və əhəlinin mənafeyinə uyğun inkişaf etdirilir. Dövlətin iqtisadiyyata müxtəlif usullarla dolayı təsir göstərməsi zərurətə cəvzilir. Kəçid dövrünün başlanğıcında müəssisələrin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə edilməsi, fondlardan istifadə şertlərinin ciddi rəqlamentləşdirilməsi əvəzinə təsərrüfatların işinə məhdud şəkildə müdaxilə edilir. Bazar münasibətlərinin formalaşması dövründə müəssisələrin maliyyəsinin rolu daha da artır. Çünki, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan özəl və şəhərdar müəssisələr maliyyə böhranına düşərsə, dövlət onlara yardım etmir. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin maliyyə sistemi müxtəlif maliyyə usullarından və alətlərindən istifadə etməklə aşağıdakıları təmin edir:

- ölkədə yaradılan maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsü ;
- inhisarçı mövqə tutan istehsalçıların fəaliyyətinin nizamlanması;
- müəssisələrin istehsalı genişləndirməyə həvəsləndirilməsi ;
- investisiya qoyuluşlarının və xarici-iqtisadi əlaqələrin nizamlanması.

Milli iqtisadiyyatın maddi və maliyyə axınları uyğunluq nöqtəyi - nəzərdən dövryyəsinin faktiki quruluşu bir sıra tələblərə cavab vermir. Odu ki, "cəmiyyət" geniş təkrar istehsal, idarəetmə proseslərinə, müdafiə məsələlərinə və sosial ehtiyatlara xərcləri, əsas təsərrüfat proseslərində iştirak edən təsərrüfat subyektlərinə maliyyələşdirmənin obyektiv iqtisadi şərhədlərindən çıxararaq onlara pul vəsaiti verməklə maliyyələşdirmək məcburiyyətində qalmışdır. Milli iqtisadiyyatın quruluşunun qeyri-tənzimliyi isə maddi nemətlərin maliyyələşdirilmiş tələb və təklifində, uyğunsuzluğunda, pul dövryyəsinin sisməsində və pulun

qiymetden dusmesine tezahur edir. Maliyye modelinde tarazligin temin olunmasi ele iqtisadi gostericilerin qiymetlendirilmesidir ki,bu zaman istehsal sferasinin veziyyetinden asili olaraq milli iqtisadiyyatin maliyyelesdirilmesinin obyektiv serhedleri pozulmur. Tarazligin idare olunmasi alet kimi ise milli iqtisadiyyatin dovriyye-sinin (qiymetler,tarifler,vergi dereceleri,odenis normalari,natural paylama parametrleri ve s.)deyer ve natura ile eks olunan parametrlерinin deyisdirilmesi goturulur’’

Iqtisadiyyatin tenzimlenmesi maliyye vesaitlerinden istifade etmele esasen iki formada heyata kecirilir:

- iqtisadiyyatin özünü tənzimlənməsi;
- iqtisadiyyatin devlet tenzimlenmesi.

Iqtisadiyyatin ozunutenzimlemesi mutleq serti bazarin,o cumleden maliyye bazarinin serbest fealiyyet gosterмесidir. Teserrufat subyektlерinin musteqilliyi,sahibkarların fealiyyet azadligi bazarin serbest fealiyyet gostermesine imkan verir. Bununla bele,bazar mexanizmi iqtisadiyyatin sosial,ekoloji ve bir sıra diger aspektlerde semereli ozunu tenzimlemesini temin ede bilmir.

Ozunutenzimleme prosesine eks tesir eden sebebler asagidakilardir;

- inhisarlar maliyye resurslarının optimal bolusdurulmesine mane olur;
- istehsal –teserrufat fealiyyetinin bezi neticelerinin qiymetlendirilmesinde ictimai ve fərdi mənafelerin uyğunsuzluğu;

-dövru olaraq baş verən böhranlar. Ona görə də bazar iqtisadiyyati şəraitində iqtisadiyyatin nizamlanması üçün feal dövlət müdaxiləsinə ehtiyac yaranir. Bu müdaxilənin zeruriliyi ictimai istehsalın quruluşunun təkmilləşdirilməsi zerurəti ilə bağlıdır.

Iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi dedikdə, hakimiyyət orqanlarının müxtəlif alətlərdən istifadə etmele ictimai istehsal prosesine təsir göstərməsi başa düşülür. Milli iqtisadiyyata təsir mexanizmi

Sırasında ən mühüm yeri maliyyə-təsir elementleri tutur. Maliyyə mexanizmi dəyərin bölüşdürülməsinin diggər (kredit,qiymət,əməkhaqqive s.) üsullari ile

six suretdə fəaliyyət gosterir. Budcə gəlirləri və xərcləri, vergilər, maliyyə normaları, maliyyə stimulları və sanksiyaları iqtisadiyyata maliyyə təsirinin mexanizmi ünsürlərinə aid edilə bilər. Iqtisadiyyata müdaxilə etmək üçün dövlətin daha çox istifadə etdiyi alətlər maliyyə alətləridir. Iqtisadi artım, məşğulluq, istehlak və yığımın zəruri həcmi stimullaşdırmaq məqsəd ilə dövlət büdcə gəlirləri və xərcləri vasitəsilə ictimai təkrar istehsalə təsir göstərir. Milli iqtisadiyyata təsirin büdcə üsullarından düzgün istifadə edilməsi sistemli islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin əsaslarından biridir. Budcə sistemindən istifadə etməklə dövlət milli gəlirin yaradılması və ilkin bölgüsü prosesində əmələ gələn nisbətləri dəyişir, onun sahələrarası və erazilərarası yenidən bölünməsi prosesində əmələ gələn nisbətləri dəyişir, onun sahələrarası və erazilərarası yenidən bölünməsinə həyata keçirir.

İri müəssisələr dövlət üçün böyük potensial deməkdir. Məlumdur ki, transmilli şirkətlər (TMS) iri müəssisələrin bazasında formalaşmışdır. "Bu şirkətlərin dünyada 65 min transmilli şirkət fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlərin struktur bəzələri arasında ticarət dünya ticarətinin 50-60%-ni əhatə edir.

Yerdə qalan 40-50% ticarət isə mustəqil şirkətlər arasında aparılır. Dünya ticarətinin 50%-ni öfşör və azad iqtisadi zonalar vasitəsilə həyata keçirilir.

Ticarətin böyük hissəsi saxta qiymətlər əsasında vergidən, dövlət tənzimləməsindən yayınmaq və kapital yığmaq məqsədilə aparılır. (108, s.3)

İri müəssisələrin lazımi səviyyədə inkişaf etdirilməsi üçün dövlət neinki onu maliyyələşdirilməli, həmçinin istehsalın həcmi və qiymətlərin səviyyəsini həmin məhsulun xərcləndirilməsinə qoyulmuş limit əsasında koordinasiya etməlidir. Bəzi iri və zərərli işləyən, strateji məhsul istehsal edən müəssisələrin dövlətin mülkiyyətində saxlanması məqsədə uyğundur.

Hökumət cəvək tarif siyasəti aparmaqla, idxal üzrə kvotaları düzgün müəyyənləşdirməklə, ölkə daxili qiymətləri dünya qiymətləri səviyyəsində saxlamaqla, strateji məhsul istehsal edən iri istehsalçıların maraqlarının qorunmasına xidmət edə bilər. İstehsalın canlandırılması məqsədilə, ilk dövrlərdə yerli istehsalçıların ödədiyi vergilərə güzəştlər tətbiq edilməlidir.

Cunki, vergi yuku emteenin qiymetini artirir, reqabet qabiliyyetini zeifledir ve onun xarici bazarlarda satilmasi imkanlarini mehdudlasdirir.

Iri muessiselerin boyuk miqyasli kredit resurslari ile temin edilmesi asagidaki tedbirlerin gorulmesini teleb edir:

- yigim ve emanetlerin investisiyaya transformasiya edilmesi ucun seraitin yaradilmasi;

-qapali texnoloji sistemler uzre maliyye-senaye qruplarinin yaradilmasi;

-qeyri-neft sektoruna xarici investisiyalarin celb edilmesi ucun tedbirler sisteminin islenib hazirlanmasi (qeyd edek ki, bu zaman iqtisadi tehlikesizlik prioritet istiqamet olmalidir);

-mulkiyyet formasindan asili olmayaraq strateji mehsul istehsal eden muessiselerin fealiyyetinin devlet seviyyesinde stimullasdirilmesi.

Muessisenin istehsal etdiyi mehsulun ixraci, orada tetbiq olunan yuksek texnoloji avadanliqlara yanasi intellektual emeyin seviyyesinden asilidir.

Kecid dovrunun ilk illerinde muessiselerin tediye qabiliyyetinin azalmasi elmi-tedqiqatlara olan telebi asagi salmisdi.

Mehz hemin dovrde iqtisadi inkisafi lengiden esas meselelerden biri ixtisasli mutexassisleri, intellektual emeyin asagi seviyyede qiymetlendirilmesi olmusdur.

Hazirda reqabet qabiliyyetinin yukseldilmesi meqsedile elmi-texniki naliyyetlerden istifadeni dolayi sekilde stimullasdirilmesi ucun asagidaki tedbirlere ustunluk verilmelidir:

-esas kapitalin aktiv hissesine vergi guzestlerine tetbiqi;

-amortizasiyanin suretlendirilmesi ;

-tehsil sistemini avadanliq ve maliyye vesaitleri ile temin eden sirketlerin vergilerinin azadilmasi;

-dovlet seviyyesinde kicik miqyasda elmi-texnik fealiyyetle mesgul olan sahibkarlarin guzestli kreditlesdirilmesi;

-xususi firma ve universitetlerin yaratdigi birge tedqiqat merkezlerine devlet yardimi;

-elmin maddi-texniki bazasından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi
istiqamətində tədbirlər sisteminin hazırlanması;

Beynəlxalq təcrübəyə görə, bir sıra güclü dövlətlər "açıq iqtisadi siyasət"
yərtdiklərini bəyan etsələr də, strateji məhsul istehsal edən sahə və istehsal
sferasına xarici kapitalı buraxmırlar (Fransa, ABS, İsveç xüsusilə də Yaponiya).

Açıq iqtisadiyyat dedikdə, milli iqtisadiyyatların qlobal miqyasda birləşməsi
basa düşür. Lakin ,sərhədsiz iqtisadiyyat yoxdur. Tənzimləmə olmadan açıq
iqtisadiyyatın inkisafı milli iqtisadiyyata, təhlükəsizliyə və ölkənin
müstəqilliyinə zərbə vura bilər.

Belə təhlükələrin qarşısını alınmasında xarici, xüsusilə qərb ölkələrinin
təcrübəsi əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Dövlətin iqtisadiyyatı inkisaf etdirmək və öz funksiyalarını icra etmək üçün
müəyyənləşdirdiyi iqtisadi siyasət həlledici dərəcədə maliyyə vasitələrinin
köməyi ilə gərcəkləşdirilir.

Dövlət tərəfindən iqtisadiyyata təsir vasitəsi kimi müxtəlif maliyyə
stimulları və sanksiyalarından istifadə edilir.

Maliyyə stimulları maliyyə münasibətlərinin təşkilinin təsərrüfat subyektlərinin
maddi maraqları na təsir göstərə bilən formalarıdır. Maliyyə stimullarına
aşağıdakılar aiddir.

-maliyyə ehtiyatlarının investisiya transformasiya edilməsi;

-istehsalın intensivləşdirilməsinin büdcə usulları;

-müxtəlif mükafatlandırma fondları;

-xüsusi büdcə güzəstləri.

Maliyyə stimulları təsərrüfat subyektlərinin büdcə qarşısında öhdəliklərinə tam
vaxtında əməl etməsinə ,xarici iqtisadi fəaliyyətə ,elmi-texniki tərəqinin
maliyyələşdirilməsinə vəsait yönəldilməsinə və s. həvələndirmə tədbirlərinə
yönəldilir. Dövlət qarşısında duran öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün maliyyə
orqanları müəssisə və təşkilatlara qarşı müxtəlif maliyyə sanksiyaları tətbiq
edir.

Iqtisadi tenzimleme ucun muxtelif normativ ve limitlerden istifade edilir. Tetbiq dairesine gore bu normativler ve limitler umumi teyinatli ve yalnız devlet mulkiyyetine esaslanan muessiselerde tetbiq edilme elameti uzre ferqlendirile biler. Maliyye normativleri, limitleri maliyye resurslarından istifade prosesinde israfçılığın qarşısının alınması ve onların səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Bazar munasibətləri milli iqtisadiyyatın muxtelif səviyyələrində qarşıya çıxan problemlərin həllinə yeni vəsaitlərin cəlb edilməsini və yeni yanasmalar, bir qayda olaraq maliyye alətlərinin tetbiqi sayəsində reallaşdırıla biler. Məlumdur ki, maliyyədə əsas məsələ ictimai ehtiyacı ödəməyə yönəlmiş fəaliyyətin gəlirliyini təmin etməkdir. Başqa sözlə, maliyyənin qarşısında qoyulan tələb iqtisadiyyatın umumi məqsədindən irəli gəlir.

"Dünya təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın inkişafı birbaşa real sektor ilə bank arasındakı əlaqələrin xarakterindən asılıdır. Sahibkarlığın inkişafına ayırılan kreditlər, maksimum ucuz və zəruri müddətdə təqdim edilməlidir."

Milli iqtisadiyyatın inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri maliyye proqramlarında əks olunur. Tədbirlər kompleksli olmaq etibarı ilə maliyye proqramları makroiqtisadi sabitliyə nail olmağa yönəldilir.

Iqtisadi tarix göstərir ki, iqtisadi böhranlar bazar iqtisadiyyatının müştətəpçisidir. Odur ki, maliyyə proqramları, adətən məcmu daxili tələb və təklif arasında yaranan bərabərsizliyi aradan qaldırmaq məqsədilə təbə edilir. Məhz belə vəziyyət maliyyənin makro və mikro səviyyələrdə problemlərini gündəliyə çıxarır. Məcmu tələb və təklif arasında qeyri-bərabərlik inflyasiya, istehsalın tənəzzülü problemlərinin nəticəsidir.

Bu əsas göstəriciləri təhlil etmişik və qət şəkildə deyə bilərik ki, indi müstəqil Azərbaycan Respublikası o ölkələrin sırasına daxildir ki, onlar bütünlüklə öz iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edir.

Ölkədə iqtisadi fəallığın yüksəlməsi və məcmu təklifin artırılması kimi mürəkkəb problemlərin paralel həlli nəzərdə tutulmalıdır. Əlbəttə, bu mürəkkəb

və tədricən bağ verən prosesdir. Lakin, bununla belə bazar münasibətlərinin təşəkkülü dövründə bu cəhətə etinasızlıq yolverilməzdir.

Sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi təsirin və əks təsirin keyfiyyət və kəmiyyətə qiymətləndirilməsini tələb edir. Artıq qeyd edildiyi kimi, iqtisadi durumun ənənəvi üsullarla qiymətləndirilməs keçilmiş mərhələ olub, günün tələblərinə cavab vermir. Odur ki, tənzimləmə prosesində əsaslandırılmış mümkün hədlər daxilində optimal nisbətlərin müəyyənləşdirilməsi maliyyənin, xüsusən makrosəviyələrin onun qarşısında duran mühüm problemdəndir. Problemin həlli müasir iqtisadi-riyazi üsullardan, mütərəqqi kompüter texnologiyalarından istifadə etmək, bitkin infotmasiya sayəsində mümkündür. Maliyyə sisteminin bir hissəsini təşkil edən dövlət maliyyəsi qarşısında duran problemlər makrosəviyyəli problemlər qismindəndir. Maliyyə sisteminin mühüm unsuru olan dövlət büdcəsi bütün makrosəviyyəli problemlərinin həllində aparıcı rol oynayır. Belə ki, büdcə məhiyyət etibar ilə, ümumi milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsündə fəal iştirak edir və əsaslı maliyyə planı rolunu oynayır.

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadi sistemdən fərqli olaraq keçid dövründə dövlət maliyyəsinin bölmələrindən demək olar ki, heç biri pul vəsaiti bölgüsünü, bütün amilləri nəzərə almaqla, həyata keçirmək iqtidarında deyildir. Bazar münasibətlərinin formalaşması dövrünün bu reallığı sözügedən bölmələrin qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətinin hüquqi-iqtisadi dəstəklənməsini tələb edir.

Makrosəviyyədə gəlirlərin bölüşdürülməsi sosial ədalət və iqtisadi artım meyarları arasında maneə imkanlarını müəyyənləşdirməyi və onları reallaşdırmağı tələb edir.

Müasir dövr artıq "iqtisadiyyat ədalətli yox, səmərəli olmalıdır" de vizini birmənəli qəbul etməyə imkan vermir.

Məsələ ondadır ki, sosial yönümlü iqtisadiyyat nəticə etibarilə inkişaf ideyasına və demokratiyaya daha yaxındır.

Makrosevyyede gelir menbelerinin proqnozlasdirilmesi zamani cari ve perspektiv meqsedlerin vehdetinin elde olunmasi ,maliyye qararisinda duran altual problemler sirasindadir.

Maliyyenin iqtisadi təhlükəsizlik baxımından idarə edilməsi mexanizmi təserrüfat obyektlərinə təsiri maliyyə vasitəsilə reallaşdırılan üsullarının mecmusu kimi qəbul edilir. İdarə etmənin bu növü, təbii ki, iqtisadi sistemin ümumi tələbləri mühitində təşəkkül tapır. İdarə etmə proseslərində maliyyə və maliyyenin idarə edilməsi məsələləri qarşılıqlı əlaqəlidir. İstehsal-kommersiya fəaliyyətində, məhsulun satışında və pul vəsaitlərinin bolusduurulmasında müstəqillik, müəssisənin dövlət qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməsi zərurətini aradan qaldırmır, əksinə bazar mühitinin maliyyə intizamına dair tələbləri daha ciddidir. İstehsalatların maddi bazasını yaradan özəlləşdirmə prosesi maliyyənin idarə edilməsinə təsirsiz qalır. Emlakın xeyli hissəsinin xüsusi mülkiyyətə verilməsi, təbii ki, vergi daxilolmalarının tempi və miqyasında dəyişiklikləri sərtləndirir.

Biznes maliyyəsi və ümumiyyətlə maliyyə özəlləşdirmə prosesində mühüm rol malikdir. Konkret halda maliyyə ikili rol oynayır:

- müxtəlif səviyyələrdə olan büdcə fondlarına özəlləşdirilmiş obyektlərdən vəsaitlərin daxil olmasını təmin edir;
- özəlləşdirmənin heyatına keçirilməsi üçün zəruri maliyyə ehtiyatlarını seferber edir.

Bazar münasibətlərini təşəkkülə muasir dövrdə maliyyə təhlükəsizliyi baxımından çevik maliyyə sisteminin yaradılmasını tələb edir.

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid maliyyənin idarə edilməsinin aşağıdakı tələbləri müstəvisində reallaşır:

- maliyyənin idarə edilməsi mövcud qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq heyatına keçirilməsi;
- müvafiq idarəetmə qurumlarının təşkilində funksional təminat meyarının ilkinliyinin təmin olunması və s.

Muvafiq huquqi bazaya mulkiyyet,qiymetli kagizlar,ehalinin gelir vergisi,azad sahibkarligin esaslari,ozellesdirme,valyuta tenzimlenmesi haqqinda ve s. qanunlar aiddir. Maliyye tehlikesizliyinin teminati ucun bu qanunlar paketine maliyyenin idare edilmesi ucun dunyanin inkisaf etmis olkelerinde muvafiq fealiyyetin huququ teminatini derinden oyrenmekle elaveler edilmelidir.

Bazar iqtisadiyyatinin inkisafinin esas amili kimi qanunlar devlet terefinden iqtisadi idareetme ve iqtisadi tenzimlesinin esas vasitedir. Maliyye tehlikesizliyinin telebleri baximindan maliyyenin idare edilmesinin tekmllesdirilmesi istiqametlerinden biri de maliyyeni idare eden orqanlar arasinda funksiyalarinin yeniden bolusdurulmesi,yuxari teskilatlarin funksiyalarin mehdudlasdirilmesi ve asagi seviyyede maliyye orqanlarinin funksiyalarinin genislendirilmesidir.

Movcud qanunvericilik cercivesinde butun maliyye orqanlari musteqildir. Bu musteqillik maliyye emeliyyatlarinin icrasinda istifade olunur. Maliyyenin funksiyalarinin bir qismi,yuxari teskilatlara verilir. Bazar seraitinde idareedici subyektlar oz funksiyalarini deqiq ve birmenali bilmeli,onun musteqil icra etmek imkanina malik olmalidir.

Idareetmeye munasibetde maliyye ikili movqededir. Bele ki,maliyye idareetmenin hem subyekti,hem de obyektu kimi cixis edir. Bir terefden maliyye bolgusu ve nezaret funksiyalari ile iqtisadiyyatin idare edilmesinde istirak edirse diger terefden ise bazar munasibetleri iqtisadi muhitin realliqalarinin tesiri altinda formalasir.

Maliyyenin idare edilmesinin tekmllesdirilmesi istiqametlerinden biri de muvafiq idareetme orqanlarinin struktur deyismeleridir. Bu zaman bazar munasibetlerinin tesekkulu seritinin telebleri nezere alınmalı, idareetmenin qurulusunda tekrarlanan helqeler ixtisar edilmeli,deyisen muhite adaptasiya funksiyalarini icra etmek ucun zeruri struktur yaradilmalidir. Teskilat qurulusunda yenilesme zamani funksional qurulusun ilkinliyi esas

götürülməlidir. Başqa sözlə, təşkilat quruluşu funksional quruluşu deyil, funksional quruluş təşkilatı qurumların strukturunu müəyyən etməlidir.

İqtisadiyyatın maddi və dəyər cəhətlərinin tarazlaşdırılması maliyyə təhlükəsizliyinin təminatı baxımından əhəmiyyətlidir. İslahatlar dövründə onun muhum aletlərindən biri kimi maliyyə planlaşdırılmasının funksiyalarına aşağıdakıları aid edilməlidir:

- pul fondlarının yaradılmasının potensial imkanlarının müəyyənəndirilməsi;
- ehtiyatlardan səmərəli istifadə istiqamətlərinin əsaslandırılması;
- maliyyə bazarında tələb və təklif nisbətlərinin müəyyənəndirilməsi;
- gəlir və xərc balansının təmin edilməsi.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatına qoyulan tələblərin ciddiləşdirilməsi maliyyə planlarına artan tələblərə müşayət olunur. Həmin tələblərə riayət etmək üçün amillərin daha geniş nomenklaturası nəzərə alınmalıdır. İnkişafın yeni keyfiyyət munasibətlərinin təsəkkülü maliyyənin planlaşdırılmasında aşağıdakı istiqamətlərdə təkmilləşdirmə aparılmasını zəruri edir:

Maliyyə planlaşdırılması bütün səviyyələrdə müstəqil şəkildə aparılmalıdır. Artıq bu sahədə müəyyən təcrübə qazanılmış, maliyyə planlarının bir-birindən suni asılılığı aradan qaldırılmışdır. Bu zaman ümumi qanunvericilik aktlarının tələbləri, normativlər və digər rəqlamentləşdirici göstəricilər əsas götürülür;

- iqtisadi mühitin artan dinamizmi nəzərə alınmalıdır.

İnzibati-əmirlik idarə etməsi şəraitində plan göstəricilərinin direktiv xarakteri deyişən vəziyyəti operativ şəkildə nəzərə almağı cətinləşdirirdi. Bazar şəraitində maliyyə planlarının cəvikliyi üçün əlverişli şərait mövcuddur. Bu cəviklik isə qiymət və tariflərin, tələb və təklif nisbətinin intensiv dəyişmələrini nəzərə almaq üçün vacibdir;

- maliyyə planlarını istiqamət verici, tövsiyyə xarakterli olmalıdır. Artıq maliyyə planlarının məcburiliyi prinsipi qəbul edilmir. Bazar şəraitində yerinə yetirilməsi məcburi sayılan rəqlamentlərin yalnız ümumi qanunvericilik aktları

cərcivəsində tətbiqi üzrə müəyyən tecrübə qazanılmış, bir sıra mühüm metodoloji müdealar sınaqdan keçirilerek istifadə ucun tövsiyyə olunmuşdur. Artıq on ildən çoxdurki, ümumi milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsünün bütün göstəriciləri hesablanır, tədiyə balansitə tərtib edilir. Bununla bərabər, maliyyə planlarının keyfiyyəti ilə əlaqədar olaraq problemlər hələ də meydana çıxır.

Problemlər şərtləndirən səbəbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

-göstəricilər sistemi və real iqtisadi mühit arasında bir sıra uyğunsuzluqların mövcudluğu. İslahatlar dövrü göstəricilərin təşəkkülü, idarə etmə təcrübəsində sınaqması və metodoloji təkmilləşdirilməsi dövrüdür. Odurki, həmin göstəricilər və dinamik iqtisadi mühit arasında uyğunsuzluqlar qalmaqda davam edir.

Göstəricilər iqtisadi mühitdəki dəyişiklikləri adekvat əksətdirmə baxımından təkmilləşdirilməlidir;

-metodiki əsasların formalaşma mərhələsində olması, təcrübiliyi

-maliyyə sistemində, xüsusilə idarə etmə qurumlarında funksional dəqiqləşdirmələrin ləngiməsi;

-informasiya bazasının təmamlığı və əlaqələrin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinin cətinlikləri və i.ə.

1.2. Maliyyə təhlükəsizliyi mühitinin formalaşması

Müasir dövrdə aktuallığı dahada artan məsələlərdən biri maliyyə təhlükəsizlikdir. İstər siyasi, istərsə də maliyyə rəqabətin güclənməkdə davam etdiyi hazırki cəmiyyətdə maliyyə təhlükəsizliyin əhəmiyyətini yüksəlməkdədir.

Bəs, nədir maliyyə təhlükəsizliyi?

Ümumiyyətlə, bu məsələyə iki aspektdən yanaşmaq gərəkdir.

Birinci geniş mənada, bu variantda söhbət dövlət və cəmiyyətin maliyyə təhlükəsizliyindən gedir. Və buna qoyulan tələblər də, kifayət qədər böyükdür.

İkinci isə, bir qədər dar çərçivədə. Bu halda sahibkarın, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan hər hansısa hüquqi və ya fiziki şəxsin maliyyə təhlükəsizliyindən söhbət gedir.

maliyyə təhlükəsizlik iqtisadi stabilliyin, əldə edilmiş iqtisadi imkanların yaxın və uzaq perspektivdə təmininin qazanılmasıdır. Yaxud elə bir tədbirlər planının icrasından ibarətdir ki, bunun nəticəsi olaraq müharibələr, təbii fəlakətlər zamanı bu iqtisadi imkanlar minimal səviyyədə itirilir.

İndi müasir dünyamızda iqtisadi təhlükəsizliyin təminindən daha çox, onun təhlili aktual problem olaraq qalır. Belə ki, hər bir cəmiyyətdə iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası hazırlanarkən iqtisadi təhlükə amillərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi tələb olunur. Bu isə öz növbəsində xüsusi bacarıqlar və iqtisadi təhlükəsizlik probleminin düzgün təhlilini, onun spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini tələb edir. Hər bir problemdən danışarkən ilk növbədə onun səbəb amillərinə diqqət yetirmək zərurəti yaranır. Praktikada da, bu belədir, hər hansı problem həll edilməzdən öncə onun səbəb amilləri tədqiq edilir. Həmin amillərin perspektiv dəyişiklik ehtimalları öyrənilir və proqnozlar hazırlanır.

Məlumdur ki, maliyyə təhlükəsizlik iqtisadi təhlükədən sığortalanmaqdır. Bəs hansı hallar dövlət və ya sahibkarlıq üçün iqtisadi təhlükə hesab edilə bilər.

Bir qayda olaraq aşağıdakı halların mövcudluğu dövlət-cəmiyyət üçün iqtisadi təhlükə amili hesab edilir:

- ölkədəki geniş təkrar istehsalın lazımi səviyyədə olmaması, bunun nəticəsində daxili tələbatın daha çox xaricdəki istehsalın nəticələri hesabına ödənilməsi;
- ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin aşağı enməsi, işsizlər ordusunun və yoxsulların yaranması;
- ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində balansın pozulması, idxal üçün geniş imkanların yaranması;
- yoxsulluğun və dövlət nəzarətinin zəifliyinin nəticəsi olaraq iqtisadi cinayətkarlığın ümumi tendensiyasına çevrilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunda sahələrarası tarazlığın pozulması, ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli inkişafı;
- investisiya siyasətinin müəyyən tələblərə cavab verməməsi, ölkə iqtisadiyyatına xarici investorların nəzarətinin limitləri aşması;
- hökumətin pul-kredit siyasətinin qeyri-mükəmməlliyi, bunun nəticəsi olaraq normadan artıq investisiya təhlükəsinin gerçəkləşməsi;
- pul-kredit siyasətinin qeyri-qənaətbəxşliyi nəticəsində mamliyyə piramidalarının fəaliyyəti üçün geniş imkanların açılması;
- ərzaq məhsulları istehsalının tənəzzülü, buna tələb tələbatın idxal hesabına ödənilməsi;
- dövlət ehtiyat fondlarının lazımi səviyyədə olmaması;
- dövlətin strateji iqtisadi sektorlardan əldə etdiyi gəlirin optimal və lazımi ünvanlara xərqlənməməsi;
- struktur islahatlarının düzgün aparılmaması, bunun nəticəsində milli iqtisadiyyatın strukturunda balansın pozulması və s.

Bütün bu qeyd edilənlər dövlətin iqtisadi stabilliyin pəhulmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin şəkildə enməsinə. Maliyyə böhranına (inflyasiya və s.) və digər xoşagəlməz ağır nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Sahibkarlıqda maliyyə təhlükə amillərini isə ümumiləşdirərək belə təsvir etmək olar:

- partnyorların düzgün seçilməməsi;

- maliyyə resurslarının düzgün idarə edilməməsi;
- kommersiya sirtinin qorunmaması;
- müəssisənin öz borclarını ödəmək qabiliyyətinin zəifləməsi (müflis olma təhlükəsi);
- marketinq fəaliyyətinin düzgün qurulmaması nəticəsində firmanın bazara uyğunlaşa bilməməsi;
- istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin enməsi;
- kadrların düzgün seçilməməsi nəticəsində personaların peşəkar səviyyəsinin aşağı enməsi və s.

Adətən sahibkarlıq üçün bu təhlükələrin yaranmasına səbəb aşağıdakı mənbələrdən doğur. Buna görə də, onları sahibkarlıq fəaliyyətində daha ciddi təhlükə amili hesab etmək olar:

- xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları. İqtisadi informasiya əldə edən, eləcə də, iqtisadiyyat obyektlərinə qarşı təxribatçılıq edən firmaların xüsusi strukturları;
- sənaye cəsusluğu üzrə ixtisalaşan firmalar və ayrı-ayrı şəxslər;
- mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- müxtəlif mülkiyyət forması olan müəssisələrə qarşı fırıldaqçı və qeyri-qanuni fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı şəxslər.

Belə iqtisadi təhlükə amillərinin düzgün təsnifləşdirilməsi və öyrənilməsi onlardan qorunmaya, onların meydana gəlməsinə imkan verməməyə kömək edə bilər. Maliyyə təhlükəsizliyinin təmini hansı göstəricilərlə xarakterizə olunur. Bir sözlə iqtisadi təhlükəsizliyin parametrləri necədir?

Birinci, dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi məsələsindən başlayaq. Dünya təcrübəsindən, müxtəlif dövlətlərin maliyyə təhlükəsizlik strategiyalarından, həmçinin Azərbaycan mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış proqram layihələrindən bəhrələnərək dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin parametrlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- ölkə iqtisadiyyatının geniş təkrar istehsal şəraitində fəaliyyət qabiliyyəti. Yəni, ölkədə dövlətin adi və həmçinin ekstremal şəraitlərdə fəaliyyəti üçün xarici

müdaxilədən və iştirakdan asılı olmayan təkrar istehsalı təmin edən istehsla sahələrinin mövcudluğu;

- əhalinin normal həyat səviyyəsi və istənilən böhranlı şəraitdə onun saxlanması imkanları. Yəni, ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyi baxımından yoxsulluq səviyyəsinin, əhalinin əmək differensiasiyasının, işsizliyin normal həddə olması;

- qiymətlərin sabitliyi;

- maliyyə axınının normal səviyyədə olması;

- valyuta vəsaitlərinin xaricə axınının limiti aşmaması;

- yerli məhsulların xarici bazarlara daxil olmasına, daxili ehtiyacların idxal hesabına mümkün hədlərdə ödənilməsinə imkan verən xarici ticarət sisteminin mövcudluğu;

- mühüm elmi-praktiki mərkəzlərin fəaliyyətinin intensivləşməsi;

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin mövcud iqtisadi sistemə uyğun qurulması və s.

Bütün bu halların mövcudluğu zamanı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyindən danışmaq olar.

Bu qeyd etdiklərimiz maliyyə təhlükəsizlik kriteriya və parametrlərinin ümumiləşmiş formasıdır. Bunların əksəri hər bir ölkədə konkret rəqəmlərlə ifadə olunur: məsələn investisiya maksimum 3 %-ə qədər olmalı, büdcə kəsiri ÜDM-nin 2 %-dən artıq olmamalı və s.

Yerigəlmişkən belə parametrlər sırasına aid edilə biləcək əsas göstəricilərdən biri də, ÜDM-in strukturu və artım dinamikasıdır.

Sahibkarlıqda maliyyə təhlükəsizliyin parametrlərinə gəldikdə isə, onlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- firmanın bazardakı mövqeyinin qorunub saxlanması qabiliyyətinə malikliyi;

- rəqabət qabiliyyətinin mövcudluğu;

- firmanın menecmentinin və marketinqinin müasir bazar tələblərinə uyğun qurulması;

- iqtisadi təhlükəsizlik xidmətinin mövcud tələblərə uyğun qurulması;
- kommersiya sirrinin mükəmməl qorunması;
- imzalanmış müqavilələrin reqlamentə uyğun icra edilməsi;
- firmanın istənilən böhranlı vəziyyətə hazır olması;
- mənfəət tapşırıqlarının plana uyğun şəkildə yerinə yetirilməsi və s.

Ümumiyyətlə sahibkarlıqda maliyyə təhlükəsizliyin paramterlərinin siyahısını kifayət qədər uzada bilərik. Ancaq unutmayaq ki, bu bilvasitə firmanın, sahibkarlıq fəaliyyətinin profilinə uyğun olaraq fərqli şəkildədir.

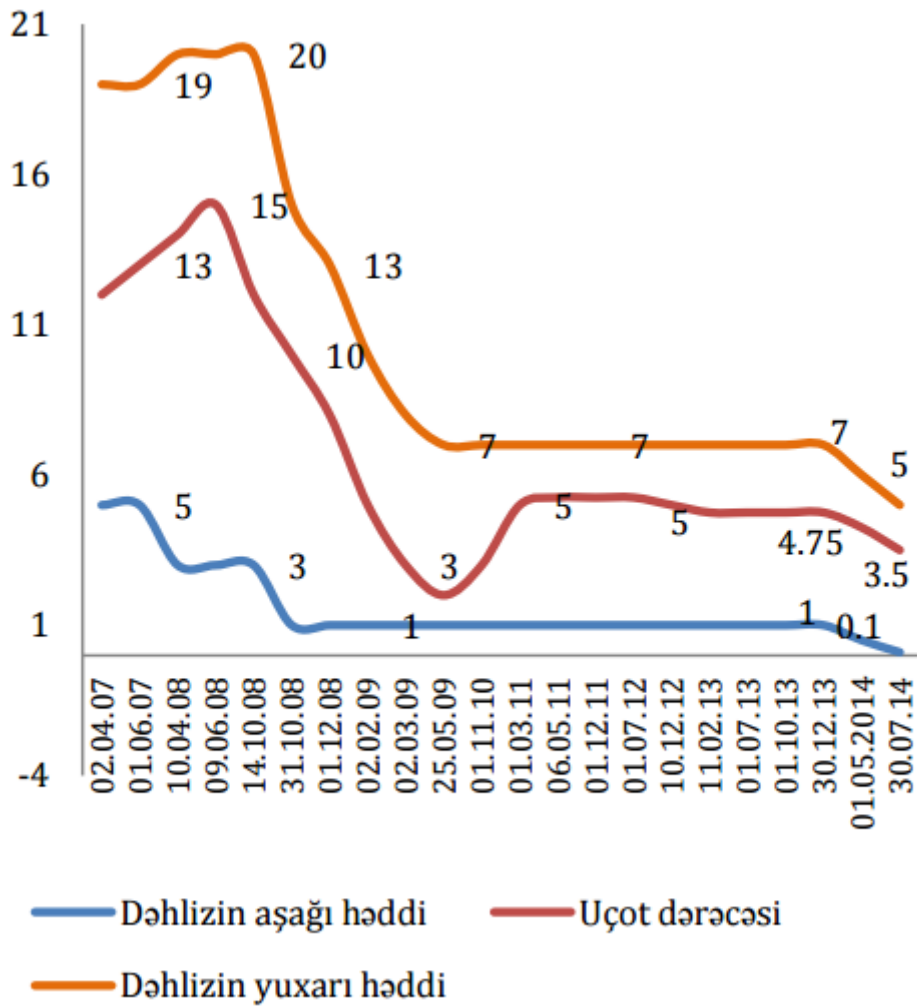
Məlumdur ki, iqtisadiyyatın strukturu dedikdə, milli iqtisadiyyat çərçivəsində sənayenin, kənd təsərrüfatının, ticarətin, xidmət sahəsinin və digərlərinin xüsusi payı və bunlar arasındakı nisbət başa düşülür. Təbii olaraq müxtəlif ölkələrdə bu fərqlidir. Bu da həmin ölkələrin coğrafi mövqeyi ilə yanaşı beynəlxalq əmək bölgüsü ilə əlaqəlidir.

Bəs, maliyyə təhlükəsizliklə bunun nə əlaqəsi var?

Bir qayda olaraq hər bir ölkə üzrə iqtisadiyyatın strukturunda müəyyən balans olur. Milli iqtisadiyyat çərçivəsində bir sahənin digərini sıxışdırması, nəticədə ikincinin ölkənin iqtisadi inkişafındakı rolunu zəiflədir. Məsələn, 1997-ci ilə qədər Azərbaycanda kənd təsərrüfatı tənəzzülə uğrayırdı. Bu ilə qədər bu sektordakı məhsul istehsalı hər il 7-10% azalmaqda davam edirdi. Hətta vəziyyət elə bir həddə çatmışdı ki, adi kənd təsərrüfatı məhsulları da ölkəyə xaricdən idxal edilirdi. Yalnız indilərdə bu problem həllini tapmaqdadır.

1.3.Mərkəzi bank- Malliyyə monitorinqi,pul tədavülünün şəffaflığı

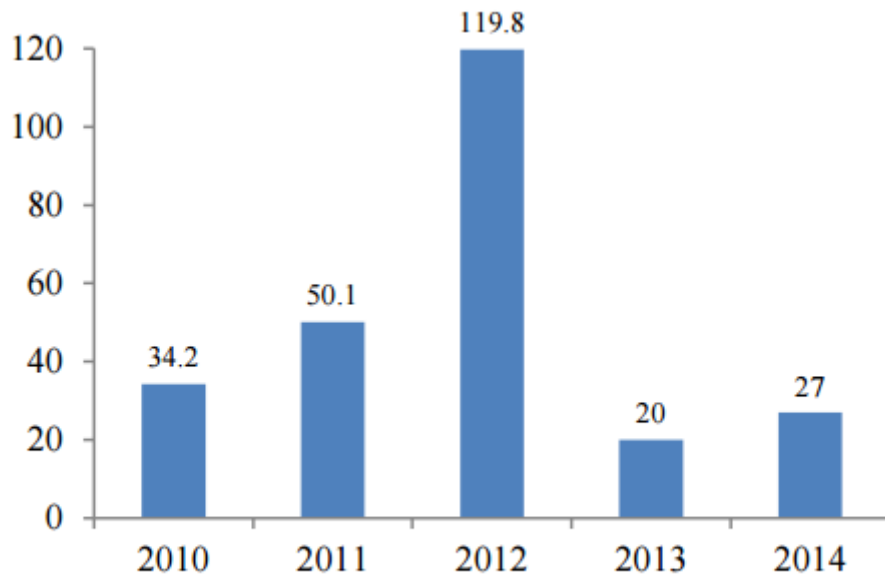
2014-cü ildə pul siyasəti alətləri iqtisadiyyatın artım dinamikası, inflyasiya gözləntiləri və pul siyasətinin məcmu tələbə və qiymətlərə ötürücülük qabiliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmuşdur. Aşağı inflyasiya şəraitində Mərkəzi Bank 2014-cü ildə iqtisadi tsiklə adekvat olaraq pul siyasətinin təşviqedicə imkanlarından istifadə etmişdir. Inflyasiyanın aşağı səviyyəsini, iqtisadi artıma təsir edən məcmu tələb amillərini, pul kütləsinin artım templərini nəzərə alaraq, qeyri-neft sektorunda və real sektorda investisiya fəallığının daha da artmasına və iqtisadiyyatın şaxə- lənməsinə şərait yaratmaq və bununla da iqtisadi artıma zəruri dəstək vermək məqsədilə Mərkəzi Bank faiz dəhlizinin parametrlərinə 2 dəfə dəyişiklik etmişdir. Nəticədə uçot dərəcəsi mərhələlərlə 4.75%-dən 3.5%-ə, dəhlizin yuxarı həddi 7%-dən 5%-ə, aşağı həddi isə 1%-dən 0.1%-ə endirilmişdir. Eyni zamanda bankların xarici və daxili öhdəlikləri üzrə məcburi ehtiyat normaları 2014-cü ilin avqustundan 3%-dən 2%-ə endirilmişdir.

Şəkil 1. Faiz dəhlizinin parametrləri, %-lə

Mənbə: AMB

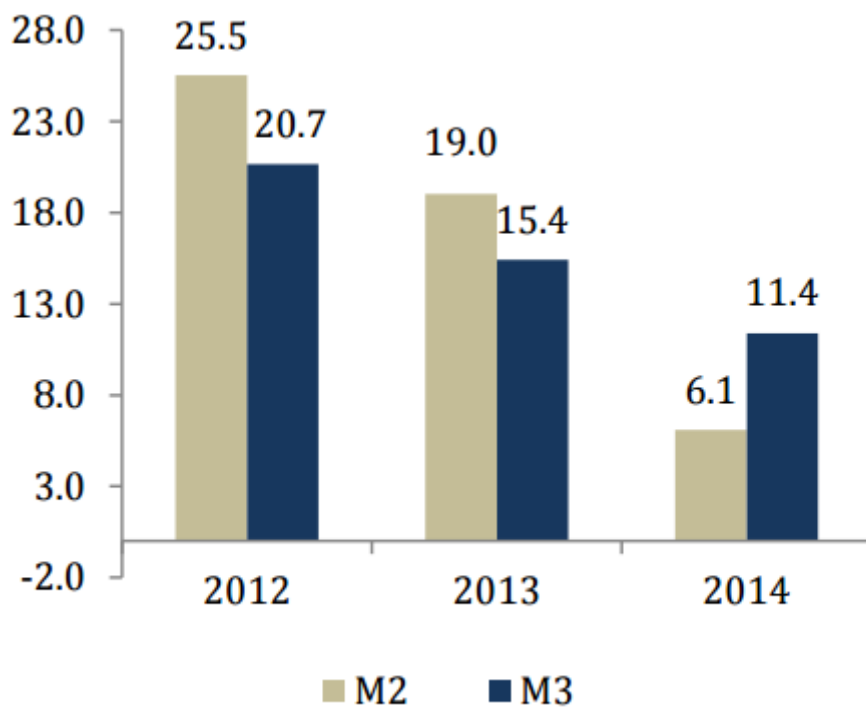
Hesabat ilində pul kütləsinin artım templərinin və bank sistemində likvidlik səviyyəsinin tənzimlənməsi məqsədilə açıq bazar əməliyyatlarından da müntəzəm istifadə olunmuşdur.

Şəkil2. Dövriyyədə olan qısamüddətli notların həcmi, mln. Manatla

Mənbə: AMB

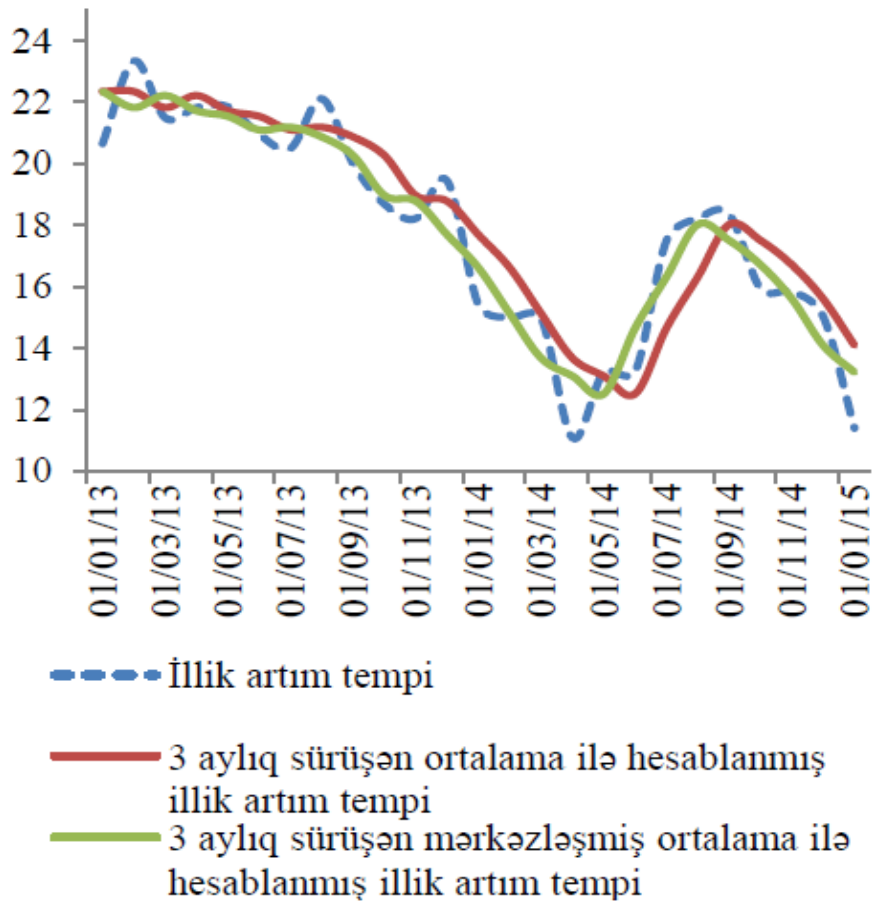
Hesabat dövrünün sonuna dövriyyədə olan notların həcmi 27 mln. manat təşkil etmişdir. Son hərracda notlar üzrə orta gəlirlilik 0.91%, ilin əvvəlində isə 1.07% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə geniş pul kütləsi iqtisadiyyatın tələbatına və inflyasiyaya adekvat olaraq dəyişmiş, onun strukturunda yaxşılaşma prosesi davam etmişdir. İl ərzində manatla geniş pul kütləsi (M2) 6.1% artaraq 17436 mln. manata çatmışdır. Bank sisteminin pul yaratma qabiliyyətini ifadə edən pul multiplikatorunun dövr ərzində artıma meyilli olması (ilin əvvəlində nəzərən 7% artım) qeyri-nağd pul kütləsinin həcmnin genişlənməsinə şərait yaratmışdır

Şəkil 3. Pul kütləsinin dəyişməsi, %-

Mənbə: AMB

Hesabat ilində manatla pul bazasında 0.9% azalma müşahidə olunmuşdur. Ötən il geniş pul kütləsi (M3) 11.4% artaraq 01.01.2015-cı il tarixinə 21566.4 mln. manata çatmışdır

Şəkil 4. M3 pul aqreqatının dinamikası, %

Mənbə: AMB

İl ərzində manatla nağdsız pul kütləsi 21.9% artmışdır ki, bu da nağdsız ödəniş infrastrukturundan istifadə səviyyəsinin artdığını göstərir.

Monetar idarəetmənin institusional bazası 2014-cü ildə- Mərkəzi Bankın mandat və funksiyalarına uyğun istiqamətlər üzrə tədqiqatlar aparılmış, mövcud proqnozlaşdırma və modelləşdirmə aparatı daha da təkmilləşdirilmişdir. İl ərzində qurulan müxtəlif ekonometrik modellərdən istifadə edilməklə, tsiklik barometrin ölçülməsi çərçivəsində məcmu buraxılış kəsininin mövcud vəziyyəti və perspektiv dəyişmə meyili qiymətləndirilmişdir. İnflyasiyanın proqnozlaşdırılmasının effektivliyini artırmağa imkan verən daha keyfiyyətli və dinamik ekonometrik model qurulmuşdur. Hazırda Mərkəzi Bankda 12 qısa və uzun müddətli proqnozlaşdırma modelindən istifadə olunur. Bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyi

və iqtisadi artım arasında əlaqələr qiymətləndirilmişdir. Bundan başqa nağdsız ödənişlərlə iqtisadi artım arasında əlaqələr də tədqiq edilmişdir. Empirik iqtisadi və maliyyə tədqiqatlarının ekonometrik bazasının nəzəri və metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi üzrə işlər davam etdirilmişdir. Qeyd olunan bütün bu tədqiqatlardan alınmış nəticələr pul və maliyyə sabitliyinə dair siyasət qərarlarının qəbulunda istifadə edilmişdir. Mərkəzi Bank tərəfindən aparılan real sektorun monitorinqində iştirak edən müəssisə və təşkilatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi 2014-cü ildə də davam etdirilmişdir. Müşahidəyə cəlb edilmiş müəssisələrin sayı 400-ə çatmış, bu müəssisələrdə məşğul olan əhalinin sayı 70 min nəfəri ötmüş, bu əsasda iqtisadi fəallıq indeksinin müntəzəm hesablanması təmin edilmişdir. Eyni zamanda 4250 ev təsərrüfatı arasında sorğuların aparılması təmin edilmiş, bu əsasda 3.4 Monetar idarəetmənin institusional bazası Pul siyasəti icmalı • Yanvar - Dekabr 2014 33 istehlakçı etimadı indeksi mütəmadi qiymətləndirilmişdir. Pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin tətbiqinin vacib elementi olan ictimaiyyətlə kommunikasiyanın təkmilləşdirilməsi də hesabat dövründə diqqətdə saxlanılmışdır. Rübədə bir dəfə nəşr olunan Pul Siyasəti İcmalı və ildə 2 dəfə nəşr olunan Maliyyə Sabitliyi İcmalı, habelə siyasət qərarları barədə müvafiq şərhələrlə açıqlanan pressrelizlər başlıca kommunikasiya alətləri olmuşlar. Eyni zamanda Mərkəzi Bankın daim yenilənən və ziyarətçilərinin illik sayı 1 milyon nəfəri üstələyən internet səhifəsi, mətbuat konfransları, müsahibələr, jurnalist sorğularının operativ cavablandırılması, "Açıq qapı" günlərinin keçirilməsi pul-məzənnə siyasəti və bank quruculuğu barədə ictimaiyyətə dolğun informasiyaların ötürülməsini təmin etmişdir. Tədqiqatların və ekonometrik modellər üzrə qiymətləndirmələrin nəticələri isə "Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat" jurnalı və "Tədqiqatlar Bülleteni" vasitəsilə geniş ictimaiyyətə çatdırılır.

2014-cü ildə Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasəti "Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2014- cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə Bəyanatı"na uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Valyuta bazarı və manatın məzənnəsi Hesabat dövründə Mərkəzi Bank özünün məzənnə siyasətini ABŞ dolları/manat ikitərəfli məzənnəsinin hədəflənməsi çərçivəsində həyata

keçirmişdir. Ölkənin tədiyə balansında profisitın mövcud olması şəraitində valyuta bazarında təklif tələbi üstələmişdir. Bu şəraitdə məzənnənin möhkəmlənməsinin qarşısını almaq üçün Mərkəzi Bank tərəfindən 142.8 milyon ABŞ dolları həcmində xalis valyuta alışları həyata keçirilmişdir. Qeyd edək ki, dekabr ayında qonşu ölkələrdə milli valyutaların məzənnəsinin əhəmiyyətli devalvasiyasının psixoloji təsiri ilə Azərbaycanın valyuta bazarında ABŞ dollarına tələb əhəmiyyətli artmış və Mərkəzi Bank satış yönli müdaxilələr etmişdir. Nəticədə, hesabat ili ərzində manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi demək olar ki, dəyişməmiş və cəmi 0.02% möhkəmlənmişdir. Manatın nominal ikitərəfli məzənnəsinin dinamikası real ikitərəfli məzənnələrin dəyişməsinə təsir göstərmişdir. Belə ki, Avrozona, Böyük Britaniya, Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Qazaxıstan, Yaponiya, İsrail, Çin, Cənubi Koreya milli valyutalarına nəzərən manat həm nominal, həm də real olaraq möhkəmlənmişdir. ABŞ, İran, Belarus, İsveçrə valyutalarına nəzərən manat real olaraq ucuzlaşmışdır. Mənbə: AMB 2014-cü ildə qeyri-neft sektoru üzrə nominal effektiv məzənnə (ümumi ticarət dövriyyəsi üzrə) 24.6% bahalaşmışdır. Aparılmış model qiymətləndirmələrə 2 görə NEM-in 1% möhkəmlənməsi istehlak qiymətlərini 0.28% bəndi azaldır. İnflyasiya fərqləri isə real effektiv məzənnəyə azaldıcı təsir etmişdir.

II FƏSİL: MONETAR TƏNZİMLƏMƏNİN NƏZƏRİ- KONSEPTUAL ƏSASLARI

2.1. Monetar idarəetmənin elmi əsasları və nəzəri interpretasiyası.

Monetar idarəetmə mexanizmlərinin və pul siyasətinin iqtisadi inkişafda rolu və real makroiqtisadi səmərəsinə dair iqtisad elmində müxtəlif ideoloji prinsiplərə əsaslanan nəzəri baxışlar və cərəyanlar mövcuddur.

Pul tələbi nə üçün mövcuddur? İnsanlar nə üçün likvidliyə ehtiyac duyurlar. Pul bazarında ümumi makroiqtisadi tarazlıq kontekstində hansı qanunauyğunluqlar vardır? Bu suallar daim nəzəriyyəçilərin polemikasına səbəb olur və bu sahədə monetar iqtisadiyyatın müxtəlif təmsilçiləri arasında yekdil fikirlər yoxdur.

Pul tələbin araşdırılması sahəsində nəzəri tədqiqatçılar iki qrupa: monetar və yenikeynsçilik istiqamətlərinə ayrılırlar. Monetar baxışlı nəzəriyyələr də öz növbəsində pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi və müasir pul nəzəriyyələri kimi təsnifləşdirilir.

Pul kəmiyyətin nəzəriyyəsinin klassik qanadının görkəmli nümayəndələri İ.Şişer və A. Puqo olmuşdur. Kembridc məktəbinin nümayəndəsi olmuş A. Puqo bir tərəfdən klassik yanaşma ilə, digər tərəfdən klassiklərlə keynsçi yanaşmalar arasında körpü olmuşdur. Klassik pul təliminin nümayəndələrindən olan İ. Şişerə görə transaksion motivə bağlı olaraq bütün iqtisadi subyektlər toplam xərclərinin (T) müəyyən bir hissəsini (K faizi qədər) real pul (M) şəkilində sərəncamda saxlayırlar. K parametri iqtisadi subyektin fəaliyyətindən asılıdır və qısa dövrdə sabit olur. Beləliklə, iqtisadiyyatda real pul tələbi $(M/T) = K$ şəklində, nominal pul isə KRT şəklində ifadə edilir. Burada R ümumi qiymət səviyyəsini təmsil edir. Şişer pulun dövriyyə sürətini $(V) = 1/K$ kimi göstərir. Beləliklə, pul bərabərliyini $MV = RT$ kimi ifadə edir.

Klassik məktəb əldə edilən gəlirnin hamisinin eyni anda sərf ediləcək fikrini qəbul etmişdir. Onlar pulun həm də gözlənilməz durumlar üçün hazırlıqlı olma və ya gələcəkdə ortaya çıxacaq fürsətləri əldən verməmək üçün tutulmasını dilə gətirmişlər. Həm xərc motivi ilə tutulan (saxlanılan) məbləğ , həm də ehtiyat motivi ilə tutulan pul toplam gəlirin və ay xərclərin bir funksiyası kimi qəbul görülmüşdür.

Pulun xərcləmə üçün nəzərdə tutulduğundan artıq miqdarı qiymətli kağızlara yatırıldığı bildirilmişdir . Fişərə görə pul tələbi (MD) ümumi qiymət səviyyəsindən (P) və real gəlirlərin (y) səviyyəsindən asılıdır . $MD = f (P , y)$. Pul təklifinin artması real gəlirə heç bir təsir göstərmir .

Kembridc məktəbinin nümayəndəsi A.Puqorun ideoloji prinsipləri Fişerin baxışlarından əsas dörd nöqtəyə ayrılır . Əgər Fişer pul tələbini fərdlərin xərcləmələrinə bağlayırdısa , Puqo fərdlərin sərvətləri ilə əlaqələndirirdi .[48, səh.

Puqo fərdlərin pulu hansı səviyyədə və hansı sürətlə sərf edəcəklərini deyil , sərvətin bir hissəsi olaraq sərəncamda nə qədər pul saxlamaq istədiklərini əsaslandırmağa çalışmışdılar .Puqo fərdlərin iqtisadiyyatda pul tələbini (MD) nominal sərvətin pul olaraq tutulan hissəsi (K) ilə sərvət içində yer alan dəyərlərin qiyməti (R) və xalqın sərvət tutarının sabit qiymətlə dəyərinin (w) hasili olaraq hesablamağa çalışmışdır . Onun bərabərliyi bu şəkildə ifadə edilir :

$$MD = K P w$$

Puqoya görə , pul əsdcə olaraq ödəmə avsisilə deyil , eyni zamanda sərvət olaraq tələb edilməkdədir .

İ.Fişer pulun dövrüyyə sürətini və xərcləmə pul təklifindən asılı olmadığını bildirdiyi zaman Puqo K və w parametrlərini pul təkliflərindən təsir aldığını vurğulamışdır. Onun fikrincə pul təklifi artdıqca tutulan pulun marjinal faydası da aşağı düşür . Beləliklə , pula tələb azalır və dolayısı ilə K faizi aşağı düşür . Puqo Fişer kimi pul təklifinin dəyişməsi ilə eyni zamanda ümumi qiymət səviyyəsinin dəyişməsini iddia etmir və onun pul təklifinin artmasının səbəbi yeni çıxarılan qızılırsa , ölkədəki sərvət (w) artacaqdır . Fişerdə Puqo arasında üçüncü fərqli

cəhət pul tələbinə makro və mikro səviyyədə baxılmasıdır . Puqo məsələyə mikro səviyyədə baxmış və düşüncələrini fayda nəzəriyyəsindən qaynaqlandırmışdır .

Klassikləri fərqləndirən dördüncü cəhət Fişerin insanları nə qədər pul saxlamaq məcburiyyətində olduqlarını vurğuladığı halda Puqo insanların nə Qədər pul saxlamaq istədiklərini önə çəkməsidir . Kembric məktəbinin nümayəndəsi Puqo pul tələbinin ırasında duran motivləria aşağıdakı kimi ifadə edir .

- Hamı tərəfindən qəbul edildiyi və likvid bir dəyəri olduğu üçün fərdlər pul saxlayırlar
- Pul tələbinin üst həddi fərdin sərvətidir
- Pul saxalmağa alternativ ara nöqtələri modern və keynsçi baxışların ortaya çıxması üçün baza rolunu oyanamışdır .

Pul tələbi haqqında müfəssəl müddəaları özündə əhatə edən nəzəriyyələrdən biri də modern miqdar nəzəriyyəsidir . Pulun nəzəriyyəsinin modern əsası Milton Fridman tərəfindən qoyulmuşdur. M.Firdman yanma.ması pulu hər hansı bir dayanıqlı mal olaraq qəbul edir .

Onun hipotezi aşağıdakı müddəalara söykənir:

- Pul başqa dəyərlər kimi faydalıdır. Onun faydalılığı yüksək likvidlik qabiliyyətinə sahib olmalıdır.
- Digər dəyərlərə aid olduğu kimi marjinal faydalılıq prinsipi pula da şamil edilməlidir;
- İqtisadiyyatda pul saxlamanın ən yüksək həddi sərvət miqdarı qədərdir.
- Pul saxlamanın alternativ dəyəri digər aktivlərin dəyəri digər aktivlərin (istiqraz, səhm , dayanıqlı istehlak malları, qızıl , valyuta)gəlirlilik dərəcəsidir.

Son iki fikir Puqo və Marşalın da analizində yer almışdır. Lakin, Fridmanın çatışmalarında sərvət anlayışı açıq deyildir. O, sərvət anlayışına geniş toxunaraq onun gələcəkdəki gəlir axınının mövcud dəyəri kimi ifadə edilmişdir.Fridmanın görüşlərində sərvət anlamı bəşəri və bəşəri olmayan sərvətlərə bölünür və bunun səbəbini belə açıqlayır:

“ istiqraz gələcəkdəki faiz gəlirlərindən ibarət olan alacağa təminat verən vasitədən başqa bir şey deyildir. Səhim isə müəyyən bir sərmayə payının gələcəkdəni gəlirlərinə təminat verir. Bir fərdin əmək gəliri varsa, bu gəlir axınının indiki dəyəri də bəşəri sərvət adı altında sərvət anlayışında əhatə olunur. Bəşəri və bəşəri olmayan sərvət arasındakı fərq, ikisinin alqısatqı obyektinə çevrilə bilməsidir. Bəşəri olmayan sərvətlər biri-birinə dəyişdirilə bilər. Lakin bəşəri və bəşəri olmayan sərvətlər biri-biri üçün əvəzedici ola bilməzlər ”

M.Fridmana görə pul saxlamanın alternativ dəyəri istiqraz, səhm və dayanıqlı maraqlardan gözlənilən faydadır. Bu aktivlərin gətirdiyi xalis gəlirlərlə bərabər, onların bazar qiymətlərində tərəddüdlərin nəticəsi olaraq meydana gələn qazanclara da diqqət edilməlidir. O, pul saxlamanın alternativ dəyərini təmsilli faiz hesablanması təklif edilir. Bu faiz bütün alternativ vasitələr üzrə faizlərin orta nöqtəsi kimi başa düşülməlidir.

Pul saxlayan digər alternativ amil gözlənilən inflyasiyadır. Qiymətlər səviyyəsinin yüksəlməsi nəğd pulların real dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olur. İnflyasiya gözləntisi nə qədər yüksəkdirsə, pula tələb bir o qədər az olar. Beləliklə M.Fridman pul tələbi funksiyasını real sərvətin miqdarından, təmsilli faiz dərəcəsi, qiymət səviyyəsi və gözlənilən inflyasiyadan asılı olaraq formalaşır.

Pulun alıcılıq qabiliyyətinin mənbəyi hesab edən Fridmanın nəzəriyyəsi mikrotəməllər üzərində qurulmuşdur. O, əksər problemləri fərq aspektindən təhlil edilir, ayrı şəxs üçün keçərli hesab edilmişdir.

Pul tələbi məsələləri haqqında nəzəri fikirlərin ikinci qrupu yeni – keynsçi qrupudur. Bu cərəyan pul yanaşması tərəfdarlarından bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Bu yanaşmanın tərəfdarları iqtisadiyyatı tam rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərmədiyini, onun işsizlik şəraitində də tarazlıq əldə etdiyini, qiymətlərin və əmək haqqlarının kifayət qədər elastik olmadığını iddia edirlər [48, səh. Yeni Keynsçilərin pul sahəsindəki fikirlərinin ana müddəaları aşağıdakı kimi ifadə oluna bilər:

- Pul axtarımı mexanizmində faiz faktoru olduqca önəmlidir:
- Yığım vasitəsi olaraq iki alternativ mövcuddur; pul və istiqraz. Pul da daxil olmaqla bütün yatırım vasitələri arasında əvəzedici xüsusiyyəti vardır. Onların faydalılıq dərəcəsi əcəzətmədə həll edicilik faktorudur.
- Pul və mailyyə siyasəti iqtisadiyyatın tarazlığından istifadə oluna bilər;
- İqtisadi tərəddüdlər sadəcə pulla bağlı deyil. İqtisadi tərddüdlərə pulla bağlı olmayan faktorlar da səbəb ola bilər;
- Pul təklifi ilə gəlir arasında bir əlaqə vardır. Pul siyasəti nəticəsində pul təklifindəki artım normal gəlirdə dalğalanmaya səbəb olduğu kimi, normal gəlirdəki dalğalanmalar da pul təklifindəki dalğalanmaya səbəbn ola bilər. Bu iddia pul yardımçılarının pul gəlir arasındakı bir tərəfli əlaqənin olduğu barədə fikirlərin inkar edir;

Yenikeynsçilər uzun sürən inflyasiyanın müntəzəm pul genişlənməsi nəticəsindəbaş verdiyinə inamaqdadırlar. Lakin istehlak, investisiya , dövlət və ya ixrac sahəsindəki kəskin tərəddüd nəticəsində dı gözlənilməz qısamüddətli inflyasiyanın ortaya çıxması halı iddia edilir. Bu qiymət artımının pul təklifi ilə tamamlanmaması halında öz-özünə aradan qalxacağı qəbul elimişdir.

Yenikeynsçilik özündə üç başlıca yanacağı birləşdirir;

- a) Keynes nəzəriyyəsi
- b) Portfel tarazlığı yanaşması
- c) Sərvət uyumlaması yanaşması

Keynspul tələbinin üçü motivlə bağlı olduğunu izah edir və bunların transaksion, ehtiyat və spekulyator motivlərindən ibarət olduğunu göstərir. Keynes fikrincə, transaksion motivlə saxlanılan pul gəlirin daxil olması ilə qabaqcadan paylaşıdırılan xərclər arasında körpü yaradır və bu pul fərdin gəlirin müəyyən bir hissəsini təşkil edir. Ehtiyat motivinə bağlı saxlanılan pul da gəlirin bir hissəsidir və qəza, xəstəlik və ortaya çıxma biləcək digər gözlənilməz hallara qarşı nəzərdə tutulur. Spekulyativ motivə bağlı saxlanılan pul faiz dərəcəsi ilə sıx əlaqədədir. Keynsin bu tezisi Puqonun gələcək haqqında qeyri- müəyyənliklərlə bağlı pul tələbinin təsirlənməsi haqqında fikrinin bir qədər inkişaf

etdirilməsindən doğmuşdur. Sadəcə,Keyns həmin qeyri-müəyyənliyi faizlə əlaqədar olaraq düşünmüşdür.

Keynspul saxlamanın spekulativ motivlədə bağlı olduğunu iddia etməklə pul tələbinin qiymət səviyyəsi ilə daim təsirlənməsi barədə klassik yanaşmanı inkar etmiş oldu. Onun fikrincə pul tələbinin qiymət səviyyəsi ilə bağlı elastikliyin bir olması ancaq sərvət də daxil olmaqla bütün dəyişənlərin qiymət səviyyəsindəki dəyişmələrdən təsirlənmədiyi halda ola bilər .Keyns bu məsələ ilə bağlı fikirlərini nbelə ifadə edir: “ deyək ki, səlahiyyətli pul orqanı açıq bazar əməliyyatları nəticəsində pul təklifini artırdılar. Ortaya çıxan artıq pulun likvid olaraq lazımlılıq faydası aşağı olduğundan onun alternativ dəyəri yüksək hesab ediləcəkdir ”.

Dolayısı ilə həmin ekstrapullar mal və ya real dəyərlər əvəzinə qiymətli kağız alınması üçün istifadə ediləcək. Qiymətli kağızlara artan tələb olunan bazar qiymətlərini yüksəldib faiz gəlirlərini aşağı salacaqdır. Faiz gəlirləri kifayət səviyyəyə düşdükdən sonra fərdləe artıq pulu pul olaraq saxlamağa üstünlük verəcəklər. Göründüyü kimipul genişlənməsi portfəllərin yenidən nizamlanması və qiymətli kağızların gəlirliyinin təsir alması nəticəsində xərcləmə qərarlarının dəyişməsi mümkün olur.

Keynsçilər pul təklifinin dəyişməsinin ümumi tələbə təsirgöstərməsini ancaq kağızların gəlirliyinin dəyişməsi ilə mümkün olacağını vurğulamışlar.Keynsin yeni görüşlərinə görə pul siyasətinin effektivliyi faiz dərəcəsidəki dəyişikliyin xərcləmə qərarlarına göstərdiyi təsirlə ölçülür. Pul ilə ona alternativ olaraq qəbul edilən qiymətli kağızlar arasındakı əvəzedicilik dərəcəsi nə qədər zəifdirsə pul təklifinin pul tələbinə təsir etməsi üçün o qədər böyük faiz dərəcəsi düşüşü lazım gələcəkdir. Əgər pul ilə qiymətli kağızlar arasında güclü əvəzləyicilik xüsusiyyəti varsa qiymətli kağızların gəlirliyindəki azacıq azalma pul təklifi –pul tələbinin yenidən tarazlığa gəlməsinə səbəb olacaqdır.

Deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki,pul təklifinin işsizlik dönəmində artırılması və pulun digər alternativ aktiv olan qiymətli kağızlara çevrilmə gücünün yüksək olması halında meydana gələnəlavə likvid qiymətli kağızlara

tələbi artıracaq və bu da faizin orta dərəcəsinin aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Faiz dərəcəsi ilə sıx bağlı olan investitsiyalar da belə halda artmağa başlayır.

Investitsiyaların artması gəlir multiplikatoru qədər ümumi gəlirlərin artmasına səbəb olur. Ümumi gəlirdəki artım transaksion və ehtiyat motivinə bağlı pul tələbini artırır. Bununla bərabər faizlərdəki enmələrin son həddinə çatması və onun gələcəkdə artacağını ehtimal edən spekulyantları ortaya çıxarır. Həmin spekulyantlar əllərindəki qiymətli kağızları pula çevirir və beləliklə pula spekulyativ tələb də artmış olur. Deməli pul təklifində əvvəl edilmiş artmış artan pul tələbi ilə kompensasiya edilir. Pul təklifi ilə pul tələbi yeni tarazlıq nöqtəsinə qədəm qoyur.

Keynsin nəzəriyyəsinə görə pul təklifindəki artmanın iqtisadiyyatın real sektoruna təsiri pul tələbi və investisiya tələbinin faizlərdəki dəyişmələrə həssaslığı ilə bağlıdır. Investisiya tələbi faiz dəyişkənliyinə nə qədər həssasdırsa, faizlərdə sözü gedən enmə, investisiyaları bir o qədər böyük ölçüdə artıracaqdır.

Yenikeynsçi pul tələbi nəzəriyyələrindən bir portfel yanaşmasıdır. Onun nümayəndələri Tobin və Şou, Keynsin nəzəriyyəsini bir qədər genişləndirmişlər. Bu yanaşmaya görə qiymətli kağızların qiymətlərində qeyri müəyyənliklər olduğu halda iqtisadi subyektlər portfellerində eyni zamanda həm pul, həm də qiymətli kağız saxlanmasına üstünlük verirlər [40, səh. 289-392]. Qısa müddətli subyektlər hətta risk və gəlir baxımından tarazlıq əldə etmək üçün portfellerində nəinki pul və qiymətli kağız, eyni zamanda digər yatırım vasitələrinin saxlanmasını da istəyirlər. Portfel yanaşmaçıları pulu, portfelin digər maliyyə vasitələri ilə yanaşı qoyur və onların bir növü kimi hesab edir.

Prifilin bəzi aktivlərinin pul tələbinin gəlirliyi aşağı düşdükdə pul tələbinin ümumi aktivlərə nisbəti göstəricisi artmış olur. Məsələn istiqrazın gəlirliyi aşağı düşdükdə pul da daxil olmaqla digər maliyyə aktivlərinə tələb artır. Eyni zamanda pul da daxil olmaqla maliyyə aktivlərinin təklifinin artması onların gəlirliyinə təsir edir. Deməli portfelin bir aktivinin digər aktivin təklifindəki dəyişikliyə qarşı elastikdir.

Sözü gedən nəzəriyyənin tərəfdarları araşdırmaların nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlmişlər ki , iqtisadi subyektlər öz risklərini azaltmaq məqsədilə diversifikasiya olunmuş bir portfel yaradılmasına üstünlük verirlər.Portfel yanaşmaçıları pul tələbinin müəyyən olunmasında Keynsdən fərqli olaraq orta faiz dərəcəsini deyil bütün maliyyə aktivlərinin gəlirliyinin göz önünə alınmasının vacibliyini önə çəkmişlər. Onların fikrincə təkcə pul təklifindəki dəyişiklik də portfeli yenidən nizamlaya o cümlədən pul tələbini təsirləndirə bilər.Qeyd etdiyimiz kimi pul tələbi ilə bağlı digər yenikensçi görüş sərvət uyumlaması nəzəriyyəsidir.Onun nümayəndələri Karl Broner və Allan Meltzer pulun iqtisadiyyatda çox yüksək rola malik olduğunu iddia etmişlər.Onlar özlərinin empirik çalışmalarında pul tələbinin faiz normasından və sərvət miqdarından asılı olaraq dəyişdiyini aşkar etmişlər . Hesablamalar nəticəsində pul tələbinin sərbətə görə elastikliyinin vahidə bərabər olduğunu göstərən Broner və Meltzer , pul tələbinin müəyyən olunmasında pulun yalnız faizə qarşı elastikliyi parametrinin nəzərə almağın gərəkliyini bildirmişlər.Pul tələbi ilə bağlı nəzəriyyələr arasında ciddi fərqlər olsa da onların hər biri böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir . Zaman zaman dövlətlər öz iqtisadi siyasətlərində bu nəzəriyyələrdən birinə söykənmiş və iqtisadi tənziqləmədə mühüm uğurlar əldə etmişlər . Xüsusilə böyük depressiya illərində Keynsin tədqiqatları mühüm rol oynamış ,sonradan neft şoku illərində Fridmanın görüşləri göz önünə alınmış və hökumətlərin iqtisadi programlarının nəzəri bazası olaraq çıxış etmişlər . Sözü gedən tədqiqatçılar araşdırmalarında əsasən öz ölkələrini iqtisadi reallıqlarına istinad etmiş və irəli sürülən ideyalar həmin dövlətlər üçün keçərli olmuşdur. İqtrisadi cəhətdən geri , maliyyə bazarı inkişaf etməmiş olan ölkələrdə isə pul tələb və təklifi , onlarla faiz arasında sız bağlantının olmaması , yatırım vasitələrinin məhdudluğu həmin fikirlərin praqmatikliyiini aşağı salmışdır . Lakin bu heç də o demək deyildir ki , sözü gedən pul tələbi nəzəriyyələri az inkişaf etmiş ölkələr , həmçinin keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün əhəmiyyətli deyil.

Pul tələbi haqqında nəzəriyyələrin hamısı demək olar ki , pulun iqtisadiyyatda önəmli rolunu qeyd etmiş , onun sərvətin bir növünün olduğunu

vurğulamışlar . İqtisadiyyatda hər bir subyekt fəaliyyəti nəticəsində gəlir əldə edir . İqtisadi subyektlər gəlirlərinin və yaxud , gəlirləri hesabına formalaşan sərvətlərinin hamısını pul olaraq saxlamır . Sərvətin pula olan tələbdən artıq hissəsini yatırım vasitələri Şəklində saxlayırlar . Pula olan tələb əsasən gəlirin istehlaka , yaxud cari xərclərə gedən hissəsi qəddir.Gəlirin qalan hissəsi isə subyektin gələcək planlarına yönəlik olaraq yığılır . İqtisadi subyektlər yığımı gətirisi sıfır olan pul formasında deyil , normal gəlirliyi olan yatırım vasitələrinə yatırılırlar . Maliyyə bazarının formalaşmasının əsasında yığım durur. Yığım olmayan iqtisadiyyatda maliyyə bazarı söz obyekti ola bilməz . Yığımın mövcudluğu üçün iqtisadiyyatda yaradılan gəlirlər müəyyən həddi aşmalıdır . İqtisadiyyatda gəlirlər artdıqca yığma doğru əlavə meyillənmə göstəricisi (MPS) də artmış olur . Başqa sözlə illik gəliri yüksək olan ölkələrdə maliyyə bazarı daha yuxarı inkişaf səviyyəsinə çatır .

Maliyyə bazarının inkişafının digər bir şərti iqtisadiyyatda sabitliyin olmasıdır . Gəlirlərin yığımına gedən hissəsinin maliyyə bazarı vasitələrinə yatırılması müəyyən risklə bağlıdır . Gələcəyə qarşı qeyri müəyyən situasiyalarda fərdlər sərvətlərini maliyyə aktivləri şəklində saxlamaqdan yan qaçırlar .

2.2 Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatında istifadə olunan monetar siyasətin alətləri

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə pul sisteminin institusional bazasının təkamülünə keçməmişdən öncə ilk növbədə bu siyasətin dünya təcrübəsində tətbiq olunan alətlərini araşdırmaq lazımdır.

Monetar tənzimləmə alətlərinin təsnifatı, onların xüsusiyyətləri və tətbiq olunmasının konkret hallarını ətraflı nəzərdən keçirməmişdən öncə isə bu alətlər vasitəsilə iqtisadiyyatda hansı proseslərin və göstəricilərin tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra nəzəri-metodoloji məsələləri araşdırmaq məqsədəuyğun olardı.

Məsələyə bu cür yanaşdıqda biz, monetar siyasətin müxtəlif alətlərinin pul sektorunun tənzimlənməsində rolu və yerini müəyən etmək, eləcədə bu prosesin fəlsəfəsini dərinləndirərək etmək imkanını əldə etmiş oluruq.

Monetar siyasətin strateji aspektləri. Məlum olduğu kimi, dövlətin makroiqtisadi siyasətinin son məqsədləri iqtisadi artımın, tam məşğullun, qiymətlərin sabitliyinin və tədiyyə balansının tarazlığının təmin olunmasından ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin sərəncamında monetar siyasət kimi mühüm makroiqtisadi tənzimləyici mexanizmi mövcuddur ki, bu da müxtəlif üsullarla reallaşdırılır. Bu mexanizim dövriyyədə olan pul kütləsini tənzimləməklə məcmu tələbə (pula tələbin amillərinə və pul təklifi kanallarına təsir etmək vasitəsilə) təsir göstərir və beləliklə də makroiqtisadi tarazlığın arzuolunan səviyyəyə çatdırılmasına imkan verir. Pul kütləsinin tənzimlənməsinin iki üsulu mövcuddur

– Faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi ilə pul təklifinə təsir olunması (məsələn, qiymətli kağızların alınması – satılması vasitəsilə faiz dərəcələrinin aşağı düşməsi-qalxması təmin edilir) ;

– Pul kütləsinin kəmiyyət göstəricilərinə nəzarət etməklə pul təklifinə təsir olunması(məsələn, pul bazarının artım tempinin enidən maliyyələşdirmə kreditləri vasitəsilə tənzimlənməsi).

Monetar tənzimləmə alətləri iqtisadiyatda pul təklifini lazimi səviyyədə formalaşdırmaqla, eləcə də pula olan tələbin amillərinə təsir etməklə pul kütləsinin həcmnin məqsədyönlü dəyişdirilməsi üçün tədqiq olunur.

Pul təklifinin formalaşdırılması ilk növbədə onun kanallarının tənzimlənməsinin nəzərdə tutur. Pul təklifinin ilkin kanalları isə bilavasitə monetar tənzimləmə orqanı sayılan mərkəzi bank tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi bankın pul emissiyası aşağıdakı kanallar vasitəsilə həyata keçirilir [133, səh 72-77] ;

- banklara kreditlərin ayrılması (yenidən maliyyələşmə mexanizmi) ;
- xarici valyutanın alınması-satılması (valyuta müdaxiləsi) ;
- dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsi (büdcə kəsirinin “ monetizasiyası ”) ;
- investisiya layihələrinin müvafiq təsisatları vasitəsilə maliyyələşməsi (milli əhəmiyyət kəsb edən irimiqyaslı investisiya layihələrinin məqsədli maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan ixtisaslaşmış maliyyə təşkilatlarına kreditlərin verilməsi).

Pul emissiyası kanalları əsasən mərkəzi bankın təsiri altında olduğuna görə, mərkəzi bank Ms (geniş mənada pul kütləsi yəni nəğd pul+depozitlər) pul aqreqatına tam olmasa da nəzarət edir. Pula olan tələbə isə mərkəzi bank birbaşa təsir etmək imkanına malik deyil. Yalnız faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi vasitəsilə mərkəzi bank pula tələbin miqyasına müəyyən qədər təsir göstərə bilər. Ona görə də pul təklifi pula olan tələbdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Bu səbəbdən pula tələbatın parametrlərinin müəyyənləşdirilməsi son nəticədə pul bazarında tarazlığın təmin olunması üçün başlıca əsasdır. Pula tələb faiz dərəcəsi, real gəlirlər, iqtisadi artım və inflyasiya səviyyəsindən asılıdır.

Monetar siyasətin bu və ya digər alətlərinin üstün tətbiqi pul təklidinin qeyd olunan kanallarının məhz hamısına monetar tənzimləmə strategiyasında üstünlük verilməsindən asılıdır.

Makroiqtisadi siyasət qarşısında qoyulmuş son məqsədlərin xarakterindən asılı olaraq monetar siyasət iki variantda reallaşdırıla bilər

– Həvəsləndirici (yumşaq) monetar siyasət. Bu variant, məcmu tələbin genişləndirilməsinə yönəldilmiş makroiqtisadi tənzimləmə strategiyası çərçivəsində iqtisadiyyatda pul ekspansiyasına şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

– Restriktiv (sərt) monetar siyasət. Bu variant, məcmu tələbin genişlənməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş makroiqtisadi tənzimləmə strategiyası çərçivəsində iqtisadiyyata pul təklifinin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Göstərilən variantların hər hansı birinin seçilməsi iqtisadi tənizlik hansı fazada olmasından bilavasitə asılıdır. Hər halda yeridilən monetar siyasətin xarakterindən asılı olmayaraq monetar siyasəti fiskal siyasətlə sıx uzlaşmalıdır, çünki belə olmadıqda makroiqtisadi sferada ziddiyyətlər yarana bilər və pul sektoru üzrə qoyulmuş məqsədlərə nail olunması çətinləşər.

Pul multiplikatoru və pul aqreqatları. Monetar tənzimləmə alətləri bank sisteminin pulu yaratmaq və yaxud pulu multiplikasiya etmək imkanına təsir göstərilməsi məqsədilə tətbiq olunur. Pulun multiplikativ artım mexanizmini başa düşmək üçün aşağıdakı misala nəzər yetirək:

(1) kommersiya bankı 1000\$ məbləğində depozit cəlb edir, bunun rəsmi qaydada müəyyən edilmiş 10%-i yəni 100\$-nı mərkəzi bank məcburi ehtiyat norması kimi köçürür. Yerdə qalan 900\$ vəsaiti ilə müştəriyə kredit verir.

Müştəri aldığı kredit hesabına digər bazar subyektlərindən əmtəə və xidmət alır, əmtəə və xidmət realizə etmiş subyekt isə qazandığı 900\$ vasitə (2) bankında depozit şəklində erləşdirir. (2) bank öz növbəsində yerləşdirilmiş depozit 10%-vi, yəni 90\$ məcburi ehtiyata yönəldir, qalan 810\$ vəsait hesabına isə digər müştərisinə kredit verir. Beləliklə də zəncirvari proses davam edir.

Bank	Depozitlər	Kreditlər	Məcburi ehtiyat norması, (10 %)
	44		

1	1000	900	100
2	900	810	90
3	810	729	81
4	729	656.10	72.90
5	656.10	590.49	65.61
6	590.49	531.44	59.05
7	531.44	478.30	53.14
8	478.30	430.47	47.83
9	430.47	387.42	45.05
10	387.42	348.68	38.74
Cəmi 10 bank	6 513.22	5 861.90	651.32
Digər banklar	3 486.78	3 138.10	348.6
Bütün banklar	10 000	9 000	1 000

Cədvəl 2.1. pulun multiplikativ artımı prosesinə dair misal,\$

Göründüyü kimi , hər bir bank cəlb etdiyi depozitlərin 90% -i kredit kimi müştəriyə verir. Bütövlükdə, bütün banklar son nəticədə ilkin mərhələdə cəlb edilmiş 1000\$ həcmində depoziti 9 dəfə artırır və beləliklə də 9000\$həcmində kredit qoyuluşunu həyata keçirirlər. Depozitlərin multiplikativ artımı onun tamamilə məcburi ehtiyat normalarına yönəldilməsinə qədər davam edir.

Multiplikativ prosesin gedişatında mərkəzi bank bir tərəfdən kreditin dəyərində, digər tərəfdən isə bankların izafi likvidliyinə təsir göstərə bilər. Birinci halda faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi , ikinci halda isə məcburu ehtiyat normaları və açıq bazar əməliyyatları kimi alətlər tətbiq edilir.

pulmultiplikatoru yeni bankların pulu yaratmaq qabiliyyətinin göstəricisi aşağıdakı nisbətə müəyyən edilir (düstur 2.1.)

$$m = \frac{M_s}{M_b} = \frac{\text{nağd pul} + \text{depozidlər}}{\text{nağd pul} + \text{bank ehtiyatları}} =$$

$$= \frac{\text{nağd pul} + \frac{\text{depozidlər}}{\text{depozidlər}}}{\text{nağd pul} + \text{bank ehtiyatları}} = \frac{(q + 1)}{(q + z)}$$

Burada ,

m – pul multiplikatoru

M_b – pul bazası (ehtiyat pullar)

M_s – pul kütləsi

Mb aqreqatı banklardan kənarında nəğd pul və kommersiya banklarının ehtiyatlarını əhatə edir. Kommersiya bankının ehtiyatlarına isə onların kassalarında olan nəğd pul və mərkəzi bankdakı hesablarında yerləşdirilmiş vəsaitlər daxildir. Mərkəzi bankdakı hesabda olan vəsaitin bir hissəsini məcburi ehtiyatlar (müxbir hesablarında olan vəsait), digərini isə izafi ehtiyatlar təşkil edir. Mərkəzi bankın aktivləri nöqteyi-nəzərdən isə Mb –yə xalis xarici aktivlər və xalis daxili aktivlər (kommersiya banklarına və hökumətə kreditlər) daxildir.

Ms aqreqatına banklardan kənarından nəğd pul, tələb olunanadək depozitlər, müddətli depozitlər, digər depozitlər və qiymətli kağızlar daxildir. Ms -ə daxil olan komponentlərin sayı və növü ölkələr üzrə müxtəlif ola bilər. Bu , maliyyə - bank sektorunun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf səviyyəsi yüksəldikcə Ms-in keyfiyyət göstəricisi bir o qədər yüksəkdir (M2, M3, M4 və s.).

Eyni ilə pul bazasında olduğu kimi, burada göstərilən struktur Ms –in yalnız passiv tərəfini görürük. Lakin konsolidə edilmiş balansın yəni pul kütləsinin aktiv hissəsi də mövcuddur və buraya bank sisteminin məcmu xalis xarici aktivləri və xalis daxil edilir.

Bu iki aqreqat arasında fərq ondan ibarətdir ki, Mb –in təklifi bilavasitə mərkəzi bank tərəfindən dövriyyəyə nəğd pulun buraxılması və məcburi ehtiyat normalalarının müəyyən edilməsi vasitəsilə nəzarət altına alınır. Ms aqreqatının komponentlərinə isə (nəğd pul istisna olmaqla) mərkəzi bank yalnız dolayı təsir edir. Digər tərəfdən, əgər, Mb yalnız mərkəzi bankın balansının əks etdirirsə, Ms bütövlükdə bank sisteminin balansını (konsolidə edilmiş balans) əks etdirir (monetar sektorun terminologiyasında buna “ pul icmal ” deyilir).

Beləliklə, pul kütləsinin artım tempinə nəzarət etmək üçün mərkəzi bankın pul multiplikatoruna təsir etməsi başlıca amildir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, bir çox dövlətlərdə pul kütləsinin 80-90% -i bank depozitləri və yalnız 10-25% -i mərkəzi bankın banknotları təşkil edir. Ona görə də mərkəzi bankın kommersiya banklarının əməliyyatlarının miqyası və xarakterinə təsir etməsi pul – kredit sferasının tənzimlənməsinin səmərəliliyinin başlıca şərtidir. Deməli, mərkəzi

bank bankların depozitləri artırmaq və azaltmaq qabiliyyətini tənzimləməlidir. Lakin, bu heç də bankların depozit və kredit əməliyyatlarına

birbaşa müdaxiləni nəzərdə tutmur. Mərkəzi bank məcburi ehtiyat normalarını tətbiq etməklə buna nail ola bilər.

Pul siyasətinin xarakteri ölkədə mövcud olan məzənnə rejimindən çox asılıdır. Belə ki, təsbit məzənnə rejimində pul siyasətinin hədəfi kimi mübadilə məzənnəsi (ekzoqen amil) çıxış edir. Bu, pul kütləsinin asılı dəyişən kəmiyyət göstəricisinə (endoqen amil) çevrilməsini şərtləndirir. Belə şəraitdə, pul kütlənin həcmi məzənnənin sabitliyinə yönəldilmiş sabitləşdirici tədbirlərin miqyasından asılı olaraq avtomatik dəyişir. Ona görə də təsbit məzənnə rejimində əsas dolayı alət kimi valyuta müdaxiləsi çıxış edir, hərçəndə yenidən maliyyələşdirmə alətləri və məcburi ehtiyat normaları da təsbit məzənnə rejiminin qeyri-sabitliyinə səbəb ola bilər izafi bank likvidliyinin artımının məhdudlaşdırılmasına tətbiq oluna bilər

Üzən məzənnə rejimində isə pul kütləsi tənzimlənən hədəf göstərici (ekzoqen amil) olduğundan mübadilə məzənnəsi (endoqen amil) məhz pul kütləsinin məqsədyönlü dəyişdirilməsinə yönələn tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində avtomatik olaraq dəyişir. Bu rejimdə tətbiq edilən dolayı alətlərin spektri daha genişdir və burada ən çox yenidən maliyyələşmədən, açıq bazar əməliyyatından və məcburi ehtiyat normalarından istifadə olunur. Bu rejimdə mübadilə məzənnəsi sərbəst bazarda formalaşdığından valyuta müdaxilələri pul kütləsinin dəyişməsində epizodik rol oynayır.

Monetar siyasət alətlərinin təsnifatı və spesifik cəhətləri. Monetar siyasət dolayı və birbaşa təsir vasitələri ilə reallaşdırır. Monetar siyasətin birbaşa və dolayı alətlərini aşağıdakı cəhətlərə görə bir birindən fərqləndirirlər;

– Birbaşa alətlərin tətbiqi bank kreditlərinin həcminə bilavasitə təsir göstərir, dolayı alətlər isə yalnız bank likvidliyinə təsir etməklə bankların kredit vermə qabiliyyətini tənzimləyir;

– Birbaşa alətlər vasitəsilə qiymət (faiz dərəcələri) və həcm (kredit) müəyyən edilir, dolayısı alətlər isə pul bazarında tələb və təklifin formalaşmasının şəraitinə təsir gösrərir;

– Birbaşa alətlər normativ qaydalar xarakterini daşayır, dolayısı alətlər isə bazar vasitəsilə (daha doğrusu bazarın reaksiyası) müvafiq təsir potensialına malikdir.

Birbaşa təsir alətləri kommersiya banklarının fəaliyyətinə birbaşa inzibati müdaxilə tədbirləridir və bu tədbirlərin bankların likvid mövqelərinə bazar vasitəsilə yəni dolayısı yolla təsir olunmasının tam istisna edir.

Monetar siyasətin birbaşa təsir vasitələrinə faiz dərəcələrinə nəzarət və kreditin həcmnin limitləşdirilməsi aiddir.

Faiz dərəcələrinə nəzarətin əsas forması mərkəzi bank tərəfindən kommersiya banklarının kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin inzibati qaydada tənzimlənməsidir. Bundan başqa mərkəzi bank normativ qaydalar vasitəsilə kommersiya banklarının depozitlər və əmanətlər üzrə müəyyənləşdirdikləri faiz dərəcələrinə nəzarət funksiyasını həyata keçirə bilər.

Kreditlərin limitləşdirilməsi aşağıdakı üsullarla aparılır

– İqtisadiyyatın sektorları üzrə kreditin məhdudlaşdırılması. Bu cür məhdudiyyətlər kredit növləri üzrə (məsələn, istehlak və yaxud ipoteka kreditləri) yuxarı həddin müəyyən edilməsi və əsas sektorlara ayrılan kreditlər üzrə (məsələn, aqraq sektora ayrılan kreditlər) aşağı həddin müəyyən edilməsi formasında tətbiq edilir .

Yuxarı hədd adətən makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olması məqsədilə təsbit edilir. Başqa sözlə, bu metodun tətbiqinin əsas məqsədi iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrdə işgüzar fəallığın arzu olunmaz (inflyasiya) dərəcədə yüksəlməsinin qarşısını almaqdır.

Aşağı hədd metodu isə əksinə tənəzzül keçirən, lakin ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya biləcək sektora maliyyə dəstəyinin genişləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir.

– Bank sektorunun kreditlərinə ümumi həddin müəyyən edilməsi. Bu metoda əsasən bütün bankların kredit əməliyyatlarına bərabər limitnormaları təyin edilir. Bankın müştərilərə ayırdığı kreditlərin ümumi həcmi müəyyən edilmiş limitlərdən kənara çıxmamalıdır. Əks təqdirdə mərkəzi bank öz nəzarət funksiyalarına uyğun olaraq limiti pozmuş banklara qarşı sanksiyalar tətbiq edə bilər.

– Bank kreditinin mənbələrinin inflasiya potensialına görə kreditin yuxarı həddinin müəyyən edilməsi. Məlumdur ki, banklar kredit əməliyyatlarını bir tərəfdən, inflasiyaya zəyif təsir göstərən uzunmüddətli qiymətli kağızların emissiya və yaxud uzunmüddətli əmanətlərin cəlb edilməsi hesabına, digər tərəfdən isə inflasiyanı sürətləndirə biləcək qısa müddətli əməliyyatların cəlb edilməsi hesabına maliyyələşdirə bilərlər. Maliyyələşdirmə mərhələlərindən asılı olaraq mərkəzi bank kredit limitlərini dəyişdirə bilər. Adətən mərkəzi bank uzunmüddətli qeyri-inflasiya mənbələr hesabına kredit əməliyyatları aparan banklar üçün kreditləşmə limitini genişləndirir. Hal-hazırda Fransa və Hollandiyada bu metoddan geniş istifadə olunur.

Monetar siyasətin birbaşa alətlərinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, kreditin genişlənməsi və faiz dərəcələri üzərində səmərəli nəzarət meyanı təmin edir.

Bununla yanaşı bu alətlərin çatışmamazlıqlarını təmin etmək lazımdır. Bunlar aşağıdakılardır

– Birbaşa nəzarət bankların kredit əməliyyatlarını sərt məhdudlaşdırmaqla bank sektorunun maliyyə vasitəçisi funksiyasını zəyiflədir və bütövlükdə onun inkişafını ləngidir;

– Banklar arasında sərt inzibati normativlərə əməl etməkdən yayınmaq meyilləri güclənir;

– Qeyri – bank maliyyə institutlarının fəaliyyətinə birbaşa nəzarət həyata keçirilmədiyi şəraitdə bankların kredit əməliyyatlarına həddin müəyyən olunması onların diskriminasiyasının şərtləndirir ;

– Kredit əməliyyatlarına həddin qoyulması bank sistemində izafi likvidliyin artmasına və beləliklə də bank sistemində zərər gətirə bilər. Çünki kommersiya

banklarının mərkəzi bankda saxlanılan bank ehtiyatlarına görə (müxbir hesablarında olan və kredit verilməsi üçün qadağan olunana vəsait) faiz ödənilmədikdə, onlar da öz növbəsində cəlb etdikləri depozitlər üzrə aşağı faiz təklif edir və yaxud ümumiyyətlə faiz ödəmirlər. Bu isə son nəticədə əmanətçilərin itirilməsinə və bankların iqtisadiyyatda maliyyə vasitəçisi funksiyasının məhdudlaşmasına gətirib çıxara bilər.

Dolayısı alətlər bankların likvidliyinə bazarın reaksiyası vasitəsilə təsir olunmasını təmin edir ki, bu da ilk növbədə mərkəzi bankın balans hesablarında müvafiq dəyişikliklərin edilməsi formasında həyata keçirilir. Başqa sözlə dolayısı alətlər mərkəzi bankın balansı səviyyəsində prosesləri tənzimləyərək ehtiyat pullar, xüsusi balansın daxili kredit komponentinin məqsədyönlü tənzimlənməsini təmin edir

Dolayısı alətlərindən əsas üstünlüklərdən biri ondan ibarətdir ki, bu alətlər bir-birini tam sığorta etmək potensialına malikdir. Məsələn, bir alətin pulkütlesinin arzuolunmaz artımına gətirib çıxarması (valyuta müdaxiləsi nəticəsində xarici valyutanın asınması) digər alətin paralel tətbiqi hesabına pul təklifinin azaldılması ilə müşahidə olunur (məsələn, istiqraz və rəqlərinin mərkəzi bank tərəfindən banklara satılması və yaxud “ sterilizasiya ” tədbirləri).

Monetar siyasətin dolayısı alətlərinin aşağıdakı növləri mövcuddur:

Yenidən maliyyələşmə mexanizmi. Yenidən maliyyələşdirmə mərkəzi banklar tərəfindən pul- kredit sferasının ən qədim tənzimləmə vasitələrindəndir. Hələ XIX əsrin ortalarında bu alət İngiltərə Bankı tərəfindən tətbiq olunmuşdur. [131, səh. 34-35]. Mərkəzi banklar iqtisadiyyatda “son instansiyalı kreditor” rolunda çıxış edirlər. Yenidən maliyyələşdirmə dedikdə, bankların mərkəzi bank tərəfindən müxtəlif formalarda kreditləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Banklar mərkəzi bank tərəfindən müxtəlif formalarla müəyyənləşdirilə bilirlər: təminatlı və təminatsız kreditlərin verilməsi, veksellərin uçuğu və yenidən uçuğu və s. Ümumiyyətlə ,yenidən maliyyələşdirmə texniki xarakterli qısa müddətli likvidliyin tənzimlənməsinə və rəl sektorun inkişafına yönəldilə bilər.

Mərkəzi bankların yenidən maliyyələşmə mexanizminin aşağıdakı formaları mövcuddur:

Lombard krediti : Mərkəzi bank tərəfindən kommersiya banklarının kreditləşdirilməsində girov təminatı kimi bir çox hallarda qısamüddətli dövlət istiqraz və rəqləri və yaxud xəzinədarlıq vekselləri istifadə olunur. Bu cür kreditlərə lombard kreditləri deyilir. Lombard kreditləri adətən maksimum 30 gün müddətinə verilir.

Overnajt və overdraft. Kommersiya bankının mərkəzi bankdakı müxbir hesabında vəsait az olduqda və ya hec olmadıqda o irihəcmli hesablaşmaları aparmaq üçün mərkəzi bankdan 1 günlük kredit alır. Növbəti iş günü və yaxud əməliyyat gününün axırında isə bankın müxbir hesabına vəsait daxil olan kimi kredit dərhal geri qaytarılır. Belə kreditlərə overnajt kreditləri deyilir. Overnajtın tətbiq olunmasının əsas məqsədi bankların qısamüddətli likvidlik probleminin həll olunmasıdır.

Overdraft mexanizmi təminatlı kreditin digər bir forması olaraq kommersiya bankları üçün mərkəzi bankdan avtomatik olaraq müvafiq dövr ərzində (məsələn 1 ay) və müəyyən limit çərçivəsində kredit almaq imkanı yaradır.

Mərkəzi bankların kredit fəzliyyəti bəzi hallarda banklararası hesablaşmaların aparılması ilə sıx əlaqədardır. Dünyanın bir çox ölkələrində kommersiya banklarının bir günlük kreditlərin (24 saatdan da qısa müddətdə) ayrılması praktikası çox geniş yayılmışdır ki , bu da banklararası hesablaşmaların aparılmasının sürətləndirilməsi məqsədini daşıyır. Banklar üçün bu gündəlik dövriyyə kapitalının çox vacib mənbəyi sayılır.

2.3 Monetar tənziplənmə mexanizminin strateji və institusional cəhətləri

Pul kredit tənziplənməsinin metodlarında ən əsas demək olar ki, faizlərə nəzarətdir. Bura əmanətlər, kreditlər, qiymətli kağızlar və sığma üzrə formalaşan faizlər aiddir. Dövlət daimi olaraq bu faizlərə nəzarət etməlidir.

Keçid dövrünün ilk illərində bir çox ölkələrdə o cümlədən, respublikamızda bu sahədə xaotik vəziyyət yaranmışdır. Müxtəlif təşkilatlar əmanətlərə yüksək faiz vəd edərək külli miqdarda vəsait toplamışlar. Son nəticədə isə əhali bu proseslərdən xeyli miqdarda zərər çəkmişdir. Bu proseslərin baş verməməsi üçün dövlət həm əmanətlər üzrə faizləri daima nəzarət altında saxlamalıdır.

Birbaşa tənziplənmə müəyyənləşdirilmiş qaydaların yerinə yetirilməsi vəsaiti ilə Mərkəz Bankı yüksək nəticə əldə etməsi mümkün deyildir.

İqtisadi metodlar vasitəsi ilə pul kredit tənzimlənməsi əsasən dolayı yollarla təsir göstərir. Dolayı yolla tənzimləmədə banklar və qeyri - bank institutlarına bazar vasitəsilə təsir edilir. Bu məqsədlə Mərkəzi Bank tədavüldə olan pul kütləsinin həcmi müəyyənləşdirmək və iqtisadiyyata özünü tənzim etmək və faiz dərəcələrinin dəyişməsinə reaksiya vermək imkanı verir. Respublikamız keçid ərəfəsində olduğuna görə tənzimləmə alətlərində əsas güc birbaşa metodlara verilir. Bu isə maliyyə sektorunun kifayət qədər inkişaf etməməsi və rəqabət mühitinin olmaması ilə şərtlənir. Bir çox iqtisadçılar yekdilliklə qeyd edir ki . iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə pul kredit siyasətinin tənzimlənməsinin uğuru dolayı yollardan istifadə edilməsindədir.

Respublika iqtisadiyyatının inkişafının ilkin mərhələlərində sosial - iqtisadi və təşkilatı - texniki institutlarda (istehsal, maliyyə və s .) vəziyyət istehsalı potensialı və maliyyə sektorunun imkanlarını imkanlarının inkişaf etdirmək məqsədləri arasında dərin disproporsiyanın yaranmasını şərtləndirirdi . Bu və buna bənzər instisional məhdudiyyətlər - pul - kredit sistemi pul və obyektlərlə , kadrlarla tənzim etməkdə gərginlik yaradır . Bu isə pul - kredit siyasətini mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırmağa və onun həyata keçirilməsinə məhdudiyyətlər qoymağa şərait yaratdı . Bütün bu xüsusiyyətlər pul - kredit siyasətinin dolayı yolla tənzim edilməsini arxa plana keçirmişdir . Obyektiv zərurət , birbaşa alət və metodların tətbiqinə diktə edir . Bu , iki istiqamətə xidmət etməli idi :

- 1) iqtisadiyyatın stabilliyinin qorunması
- 2) Ölkənin maliyyə sisteminin təkmilləşməsinin sürətləndirilməsi

Deməli , birbaşa metodların ilk əvvəllər tətbiqinin əsas məqsədi maliyyə strukturlarının , bank sisteminin modernləşdirilməsi olmuşdur. Bütün bu proseslər keçid prosesində olan ölkələr üçün xas olan xüsusiyyətlərdir. Lakin müəyyən müddətdən sonra bu proses dolayı yollarla tənzimləmə vasitələrinə keçməlidir. Yəni dəqiq yaradılmış sağlam maliyyə institutları bütün bu vəziyyətə nəzarəti və tənzimləməni həyata keçirə bilər. Artıq dolayı yollarla pul kredit sistemini və ümumiyyətlə , iqtisadiyyatı tənzim etmək məsələsi ön planda durur . Yəni

yaradılmış auksionlardan qiymətli kağızlar bazarından , pul bazarı iqtisadi sistemində aparıcı rola malik olmalıdır.

Pul - kredit sistemində islahatlar struktur yenidən qurması , idxalı əvəz edə biləcək sahələrin və ixrac potensialının artırılması, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artması və s. kimi tədbirlərin həyata keçməsinə təmin etməli idi . Düzdür , bu illər ərzində (1990-1995) bir çox birbaşa və ya direktiv tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu əsasən bank sistemi strukturunun yerləşməsi , manatın stabilliyinin və daxili bazarın qorunması və s. olmuşdur.

İndi isə pul - kredit siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan iqtisadi metodların təhlilinə keçək .

Bu iqtisadi metodları da iki səviyyəyə bölmək mümkündür .

Birincilərə əsasən aşağıdakılar aiddir :

- məcburi ehtiyat normativləri
- faiz siyasəti
- depozit əməliyyatı
- bankların yenidən müəyyənləşdirilməsi
- açıq bazarda əməliyyat

İkinci səviyyəli iqtisadi metodlara isə kapital normativlərinin lazımı səviyyədə olması və bank likvidliyinin qorunması aiddir .

Bütün bu sadalanan alət və metodlar əsas həll edicəyi istiqamətlərin : məcmu tələbin aktivləşdirilməsi ,pul axınının normallaşdırılması ,yığım alətlərinin tətbiqi və nəhayət iqtisadi artımın sağlam maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirir .

İqtisadi aktivliyin stimullaşdırılması həyata keçirilən iqtisadi siyasətin ən əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Bunun həll edilməsi yollarından əsasən ixracın stimullaşdırılması və idxalı əvəz edilə biləcək məhsulların istehsalının genişləndirilməsi və eyni zamanda xarici investisiyaların (bütün sahələr üzrə) cəlb edilməsi olmalıdır. Dövlət iqtisadi aktivliyi həyati vacib sahələrə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaqla şərait yaratmış olur .

Bundan əlavə iqtisadçı alimlər pul - kredit alətlərini ümumi və selektiv olaraq iki yerə bölürlər . Ümumi metoda əsasən ,uçot (diskont) siyasəti , açıq bazarda əməliyyatlar və məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi aid edilir . Selektiv metodlar isə konkret bir sahənin inkişafını nəzərdə tutan alətlərin həyata keçirilməsidir . Məsələn ipoteka kreditlərinin verilməsinin inkişaf etdirilməsi və s . kimi .Ümumiyyətlə birinci səviyyəli pul - kredit siyasəti alətləri tənzimləmənin əsasını təşkil edir . Bunlardan ən əsası məcburi ehtiyat normativlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu metod ilk dəfə Amerikada tətbiq olunmuşdur. Bundan sonra demək olar ki ,dünyanın əksər - ölkələrində pul kredit tənzimlənməsində əsas yerini tutmuşdur. Kredit idarələrinin öz müştəriləri qarşısında öhdəliklərinin vaxtlı =- vaxtında yerinə yetirilməsi üçün Milli Bank müəyyən edilmiş faiz çərçivəsinə məcburi ehtiyat norması deponent edir .

Bank likvidliyini qorumadan əlavə ,Milli Bank bu vasitə ilə həcmçinin pul kütləsinə nəzarət edir . Beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq məcburi ehtiyat normasının səviyyəsi kredit təşkilatının sərəncamında olan dövlət qoyumətli kağızlarına görə fərqləndirilir.Dövlət qiymətli kağızlarının səviyyəsi çox olduqda ehtiyat norması yüksək ,az olduqda isə ehtiyat norması cəlb edilmiş vəsaitlərə uyğun olmalıdır.Ehtiyat normasının dəyişdirilməsi hansı iqtisadi nəticələrə gətirib çıxara bilər ?

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki , ehtiyat normaları cəlb olunmuş vəsaitlərə görə fərqləndirilir.Buna əsasən xarici valyutalarla cəlb olunmuş vəsaitlər , hüquqi şəxslərdən cəlb olunmuş əmanətlər , fiziki şəxslərdən cəlb olunmuş vəsaitlər və s. fərqləndirilir. Bu əsasən dövriyyədə olan pul kütləsinin strukturuna təsir etmək üçün qruplaşdırılır.Yəni Mərkəzi Banklar bu vəsaitlər üzrə müxtəlif normalar müəyyənləşdirilir və bu vasitə ilə pul kütləsinin strukturunun formalaşmasına təsir edir.Keçid ölkələrində ehtiyat normaları cəlb edilən vəsaitlərdən asılı olaraq 8 faizdən 20 faiz arasında tərəddüd edilir .

Mərkəzi Banklar ehtiyat normaları müəyyənləşdirərkən bir tərəfdən bank likvidliyinin təmin edilməsini ,digər tərəfdən dövriyyədə olan pul kütləsinin həcminə təsir etmək funksiyalarını yerinə yetirir .Bu əsasa görə də cəlb edilmiş

ehtiyat normaları Mərkəzi Banklarda saxlanılır və onların istifadə edilməsi yol verilməzdir.

Ehtiyat öhdəlikləri kommersiya banklarının depozitlərinin özünəməxsus çəkildə təminatı üçün yaradılmışdır. İlk dəfə ehtiyat öhdəliyi 1863-cü ildə Federal Rezerv sisteminin yaranmasına qədər istifadə olunmuşdur. Bank qanunvericiliyinə görə Nyu – York bankları üçün ehtiyat norması əmanətlərinin 25 faizini təşkil edir .

Ehtiyat öhdəliyi qəbul olunmuş qaydalara uyğun olaraq kredit təşkilatlarının cəlb etdikləri vəsaitlərə görə hesabladıqları məbləğdir. Ehtiyatlar həm mərkəz bankındakı hesabda və yaxud bankın özündəki hesabda saxlanıla bilər.

Ehtiyat bazası – ehtiyat öhdəliyinin hesablanması üçün kredit təşkilatlarının cəlb etdikləri öhdəliklərinin həcminə bərabərdir . Müəyyən tip öhdəliklərə ehtiyat öhdəliyi yaranmır . Məsələn , uzun müddətli depozitlərə ehtiyat öhdəliyi yaratmır.

Ehtiyat öhdəliyi əmsalı və ya ehtiyat norması – Mərkəz bankı tərəfindən və yaxud müvafiq qanunvericiliklə təyin olunmuş ehtiyat öhdəliyinin ehtiyat bazasında olan nisbətidir . Ehtiyat öhdəliyi əmsalı kredit təşkilatının böyüklüyünə görə , öhdəliklərinin tipinə görə , kreditor bankın resident olub olmamasına görə diferensiya oluna bilər.

Ehtiyatların sayılma müddəti - müddət günlə , ehtiyat bazasının hesablandığı müddət.

Adətən hesablanma ayı 1 aydır. Bu sxemlə Yaponiyada , Fransada və digər ölkələrdə də istifadə olunur , Kanada da iki yarım aylıq müddət əsas götürülür.

Ehtiyatların saxlanma müddəti – bu müddət ərzində müəyyən edilmiş ehtiyatlar banklar tərəfindən saxlanmalıdır. Avropa Mərkəz bankının standartlarına görə ehtiyatlarının saxlanma müddəti cari ayın 24-dən növbəti ayın 24 - ə qədər olan müddəti əhatə edir . ABŞ –da bu müddət ayın son həftəsinin 3-ü və 4 – ü günlərinə təsadüf edir .

Ehtiyatların saxlanması və ehtiyatların hesablanması müddətləri üst-üstə düşməyə bilər. Bunun üçün ehtiyat öhdəlikləri 3 əsas qrupda təsnifləşdirilir:

- 1) Gecikmiş ehtiyatlar – ehtiyatların hesablanması müddəti onun saxlanma müddətindən əvvələ düşür .
- 2) Yarı gecikmiş ehtiyatlar – ehtiyatların hesablanması müddəti onun saxlanması müddəti ilə müəyyən qədər üst – üstə düşür .
- 3) Vaxtında olan ehtiyatlar – hesablanma ilə saxlanma müddətləri üst – üstə düşən ehtiyatlardır.

Praktikada vaxtı olan ehtiyatlara çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür . Ehtiyatların yaranma müddəti ilə onun ehtiyat bazasından uçota alınması arasında ən azı 2 iş günü fərq olur . Bu əsasən ödəmə sistemindən yaranan məsələdir . Bu zaman ən yaxşı halda ehtiyat öhdəliyi yarı gecikmiş olur. Bu da bəzi problemlər yaratdığına görə banklar əsasən gecikmiş ehtiyatlara üstünlük verirlər .

Ehtiyatlardan çıxılmalar – kredit təşkilatlarının güzəştlərə uyğun olaraq ehtiyat hesablamalarını azaltdığı məbləğdir. Tez – tez bu çıxılmalara adətən kiçik banklara çox az cəlb edilmiş vəsaiti olan banklara icaze verilir . Kiçik banklara adətən regionlarda hesablama mərkəzi funksiyasını yerinə yetirən banklara icaze verilir ki , belə inzibati xərclərdən azad edilsin .Məsələn , avrozonada birdəfəlik azalma kredit təşkilatları üçün 100 000 avro təşkil edir ki, bu da kiçik bankları məcburi ehtiyat saxlamaqdan azad edir .

Ehtiyatlara görə ödəmə - bankların saxladığı məcburi ehtiyat məbləğinə hesablanmışdır.

Bildiyimiz kimi ehtiyat öhdəliyi hərəkətsiz aktivdir və kredit təşkilatına heç bir fayda gətirmir .Kompensasiya olaraq bəzi Mərkəz banklar ehtiyat faizi hesablayırlar və bu faizlər ortalama olaraq pul bazarında olan qısa müddətli faizlərə bərabər olur . Lakin əksər Mərkəz banklar bu praktikadan istifadə etmir . Məcburi ehtiyat norması tətbiqi bir funksiyanı yerinə yetirir

- 1) Pul buferi .Banklar arası qəfil çatışmamazlıq olduqda qısamüddətli faiz stavkası sürətlə yüksəlir . Bu dalğalanmanı sabitləşdirmək və ya yumuşaltmaq üçün Mərkəzi Bank ehtiyat normasını aşağı çəkir və əlavə pul ehtiyatlarının dövriyyəyə girməsinə şərait yaradır .

2) Vergi tutma funksiyası . Ehtiyat öhdəliklərinin Mərkəz bankında cəmlənməsi imkan verir ki ,çox cüzi qiymətə cəlb edilən vəsaitlərdən gəlir əldə etsin . Başqa sözlə desək ehtiyat öhdəliyi dövlətin mənbəyidir .

Hal – hazırki dövrdə Mərkəz bankı əsasən maliyyə sektorunun likvidliyini qoruması üçün ehtiyat öhdəliyindən istifadə edilir . Bununla belə maliyyə sektorunun tənzimlənməsində kənarlaşmalara yol verməmək üçün bəzi qaydalar tətbiq edilir .

Məsələn , banklar arasında depozitlərə ehtiyat öhdəliyi tətbiq olunmur . Bu əsasən ikitərəfli hesablamaların aparılması üçün tətbiq olunur . Ehtiyat öhdəliyi bütün banklara bərabər əsasında tətbiq olunmalıdır . Dövlət qiymətli kağızları ehtiyatların tərkib hissəsi kimi nəzərə alınmır . Açıq bazarda əməliyyatların səmərəliliyini aşağı salmamağa görə Mərkəz banklar bu qaydası tətbiq olunur .

Bəzi iqtisadçılar ehtiyat öhdəliklərinin tam ləğv edilməsini irəli sürürdü.Onlar qeyd edirlər ki ,ehtiyat normasının təqdim edilməsi bank sisteminin fəaliyyətini ləngidir . Banklar öz cəlb etdikləri vəsaitləri heç bir gəlir gətirmədən dondururlar və nəticədə potensial gəlirdən mihrum olurlar.Bu da banklara başqa vasitələrə əl atmaqla bu prosesi öz istəklərinə uyğun şəkildə salırlar . Rəqabətə tab gətirməyən banklar belə cəlb olunmuş depozitləri bankda kənar vasitəçilərin hesabların hesabların yatırmaqla bu öhdəliklərin yerinə yetirməkdən azad olurlar və s .

Bundan başqa 100 faizli ehtiyat yaradılması fikrində olan iqtisadçılarda mövcuddur . İştirak etməkdə olan ölkələr maliyyə liberallaşdırılması prosesində kreditlərin həcmi və faizlərin inzibati metodla tənzimlənməsindən pul kredit siyasətinin dolayı vasitələrindən istifadə etməyə üstünlük verilir. Dolayı vasitələrin birbaşa vəsaitlərindən fərqi ondan ibarətdir ki ,dolayı vasitələr bazar konstruksiyasının dəyişməsi vasitəsilə maliyyə sisteminə təsir edir . Bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrin pul kredit orqanları demək olar ki ,pul kredit siyasətinin bütün dolayı vasitələrindən istifadə edilir. Bunlardan ən çoxu istifadə olunan ehtiyat öhdəliyi və açıq bazarda əməliyyatlardır.

Yenidən maliyyələşdirmə faizi vasitəsi ilə tənzipləmə adətən o ölkələr istifadə edir ki , onlar artıq islahatları artıq arxada qoymuşlar . 1990-cı illər ərzində inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə sisteminin idarə olunmasında çox mühüm işlər görmüşlər . Lakin bu ölkələr arasında da disparitet vardır . Bunlardan Polşa ,Cənubi Koreya ,Çar da demək olar ki , işlək maliyyə sistemi mövcuddur . Lakin Afrikanın bir çox ölkələrin bu proses demək olar ki , başlamamışdır.

Milli bank qərar verərək məcburi ehtiyat normasını artırırdıqda bu vasitə ilə bankların Milli Bankda saxladıkları vəsaitlərinin həcmi artır .

Bankların faktiki ehtiyatlarından məcburi ehtiyat çıxdıqdan sonar əlavə ehtiyat müəyyənləşir. Bankların pul yaratmaq qabiliyyəti əlavə ehtiyat normasından asılıdır. Əgər bu əlavə ehtiyat ehtiyat norması çox olarsa banklar daha çox kredit verə bilər və multipikatorun vasitəsi ilə daha çox pul yarada bilər . Eyni zamanda bu tədbirlər tədaviyə olan pul kütləsinin həcminə təsir edir . Məcburi ehtiyat norması nə qədər yüksək müəyyənləşdirilsə , deməli banklar daha çox Milli bankda ehtiyat saxlamalıdır və eyni zamanda bankların pul yaratmaq qabiliyyəti də aşağı olur .

III.Fəsil

Azərbaycan iqtisadiyyatında Monetar siyasətin yeri və rolu

3.1 Mərkəzi Bankın Monetar siyasəti

Pul siyasəti əsasən qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Mərkəzi Bank valyuta məzənnəsi, pul kütləsi və faiz dərəcələrini tənzipləmək vasitəsilə inflyasiya proseslərinə təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasında pul siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir.

Yumşaq və sərt pul siyasəti nədir?

Yumşaq pul siyasəti dedikdə tələbin canlandırılmasına və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına yönəldilmiş pul siyasəti nəzərdə tutulur. Yumşaq pul siyasəti yeridərkən Mərkəzi Bank verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini aşağı salır, qiymətli kağızlar alaraq dövriyyəyə pul buraxır, banklara daha çox kreditlər verir, milli valyutanın məzənnəsinin ucuzlaşmasına şərait yaradır. Sərt pul siyasəti inflyasiyanın məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş siyasətdir. Sərt pul siyasəti yeridərkən Mərkəzi Bank verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini yüksəldir, malik olduğu qiymətli kağızları sataraq dövriyyədəki pulu azaldır, milli valyutanın məzənnəsinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır, banklara kredit verilməsini məhdudlaşdırır.

Pul siyasətinin hansı alətləri var?

Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən pul siyasəti alətləri “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 29-cu maddəsində də öz əksini tapmışdır. Pul siyasətinin əsas alətləri aşağıdakılardır:

- Açıq bazarda əməliyyatlar;
- Faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- Məcburi ehtiyat normaları;
- Kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi;
- Depozit əməliyyatları;
- Beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş pul siyasətinin digər alətləri.

Pul siyasətinin transmissiyası nədir?

Pul siyasətinin transmissiya mexanizmi dedikdə mərkəzi bank tərəfindən qəbul edilən pul siyasəti qərarlarının iqtisadiyyata təsiri (ötürülməsi) prosesi nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə pul siyasətinin faiz dərəcələri, kreditlərin verilməsi, valyuta məzənnəsi, səhmlərin dəyəri və s. kimi transmissiya kanalları mövcuddur. Pul siyasəti qərarları real iqtisadiyyata bu kanallar vasitəsilə dərhal deyil, müəyyən vaxtdan sonra təsir göstərir. Milli Bankın emissiya etdiyi hər bir manat müqabilində cəmi 0.11 manat əlavə pul yaradır . Nəticədə Azərbaycanda mərkəzi bankın pul bazarının formalaşmasına rolu zəifləyir , onun faiz dərəcələrinə təsir imkanları məhdudlaşır və pul təklifi kanallarının iqtisadi artımda miqyası kiçilir.

Təhlillər göstərir ki ,Azərbaycanda ÜDM –in aşağı monetizasiyası (geniş pul kütləsinin ÜDM-ə nisbəti) kritik nöqtəyə yaxınlaşmışdır. Lakin bu problemə bir qədər geniş prizmada qiymət vermək lazımdır.

Birincisi, Azərbaycan şəraitində ÜDM-in monetizasiyasını qiymətləndirərək geniş mənada pul kütləsinin ÜDM-də sadəcə olaraq arifmetik nisbətini müəyyən etməklə kifayətlənmək düzgün olmazdır. Düzdür, nəzəri baxımdan geniş mənada pul kütləsi ÜDM –in həcmnin ən azı 80%- i təmin etməlidir (bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici hətta 100%-dən də yuxarıdır). Lakin Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatlı ölkə olması bu kəmiyyət satandartının praktiki həyat qabiliyyətini istisna edir.

Belə ki, ödəməmələr,qeyri – rəsmi iqtisadi fəaliyyət, bank sisteminin hələ ki, zəif inkişafı qeyri-nəğd pul dövriyyəsinə azaltmaqla iqtisadiyyatın monetizasiyasını zəiflədir.Ona görə də nəğd pul M2 pul aqreqatının strukturunda üstünlük təkil edir. Bununla belə, M0 pul aqreqatının (nəğd- pul) ÜDM-də xüsusi çəkisi hal hazırda təxminən 5-6 % təşkil edir. İnkişaf etmiş dövlətlərdə də

bu göstərici təxminən Azərbaycandakı qədərdir. Deməli, Azərbaycan iqtisadiyyatında monetar məhdudiyyətlərin mövcudluğunu pul siyasətinin nəticəsi kimi dəyərləndirmək məntiqli görünür. Əgər həqiqətən də monetar siyasət sərt olsaydı nəğd pul da ÜDM- xüsusi çəkisi beynəlxalq normalardan aşağı olardı.

İkincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı yüksək dollarlaşma ilə səciyyəvidir. Dollarlaşma iki prizamdan qiymətləndirilməlidir .Rəsmi və qeyri rəsmi dollarlaşdırma. Rəsmi dollarlaşma statistikasını onu göstərir ki ,depozitlərin 80% -dən çoxu kredit qoyuluşlarının isə 60% -dən çoxu ABŞ dolları ilə ifadə olunub . Lakin sirt deyil ki , hazırda bank hesabları ilə əməliyyatlar aparmayan qeyri – rəsmi iqtisadiyyatın dövriyyəsi əsas etibarilə nağd xarici valyuta , xüsusilə nağd ABŞ dolları ilə təmin olunur. (qeyri – rəsmi dollarlaşma)Bu baxımdan nağd dollar dövriyyəsinin bank sisteminə cəlb olunduğu halda ÜDM –in real monetizasiyası səviyyəsində təbiidir ki , daha yüksək olardı .

Azərbaycan şəraitində monetizasiya problemini tədqiq edərkən ÜDM –in strukturunun təhlili və bir sıra spesifik amillərin də nəzərə alınması məqsəduyğundur . Belə ki pula tələbat baxımından ÜDM hec də tamamilə monetar amillərdən asılı deyil . Burada söhbət ilk növbədə neft sektorundan gedir . Xarici investisiyaların bu sektora irimiqyaslı axını şəraitində onun maddi material dövriyyəsi sabit maliyyə təminatına malikdir . Başqa sözlə bu sektordakı işgüzar fəallığın milli iqtisadiyyatda baş verən proseslərdən və makroiqtisadi siyasətdən asılılığı zəifdir .Neft qeyri sektoru isə pul kütləsinin dəyişməsinə qarşı daha həssasdır.

Ölkə iqtisadiyyatının monetizasiyası probleminin tədqiqi prosesində monetar amillərin inflyasiyaya real təsirinin də təhlili az əhəmiyyət daşıyır . İnflyasiyanın elektrometrik modelinin nəticələri göstərir ki , monetar amillərin inflyasiyasında təsir dərəcəsi 50% –dən yuxarıdır . Bu ona dəlalət edir ki ,inflyasiya əhəmiyyətli dərəcədə pul siyasətindən asılıdır . Təcrübə də bunu sübut edir və həqiqətən də 1994-1995 – ci illərdə ölkədə yüksək inflyasiya başlıca olaraq pul təklifi kanallarının optimal cilovlanması nəticəsində minimuma endirilmişdir .

Paradoksal haldır ki , son zamanlar Azərbaycanda banklar sərbəst kredit resurslarının yerləşdirilməsi problemi ilə üzləşiblər ki , bu da pul siyasətinin transmissiya kanallarında deformasiya effektinə səbəb olan əlavə amillərdəndir . Özü də bu paradoksal hal real sektorun pula tələbatının yüksək olması şəraitində müşahidə olunur . Bunun bir çıx səbəbləri vardır . İqtisadi agentlərin və təsərrüfat subyektlərinin kredit və ondan istifadə mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olması , maliyyə hesabatlığının qeyri şəffaflığı ,kredit tarixinə malik olmamaları iqtisadi cəhətdən tam dolğun və əsaslandırılmış layihələrin təqdim olunmaması səbəbindən banklar tərəfindən aktiv kreditləşdirilmə fəaliyyəti həyata keçirilmir . Eyni zamanda girovun qeydiyyatdan keçirilməsi prosedurlarının təkml olmaması , müflisləşmə və iflas prosedurlarının təqdim edilməməsi , hüquqi və s . problemlər bankların kredit fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir . Nəticədə banklarda sərəst maliyyə resurslarının “izafiliyi “ yaranır .

Beləliklə , Azərbaycanda iqtisadiyyatın pulla təminatının aşağı səviyyədə olmasının iki mühüm səbəbi vardır .

İrincisi milli valyuta ilə pul kütləsinin çox hissəsinin bank sistemindən kənarda dövr edir . Pul kütləsinin çox hissəsinin bank sisteminin kənardan dövr etməsi isə əsas etibarilə aşağıdakılardan irəli gəlir .

- vergi siyasətində çatışmazlıqlar , o cümlədən vergi yükünün yüksək olması , fiskal nəzarətdən yayınma halları , vergiödəmə mədəniyyətinin aşağı olması
- iqtisadiyyatda , xüsusilə onun energetika sektorunda maliyyə intizamının aşağı olması , maliyyə bazarlarının zəif inkişafı
- bank sisteminə inamın tam bərpa edilməməsi və s.

İkincisi müəssisələrin rentabelliyyəsinin aşağı olduğundan spekulyativ azar banklar üçün real sektora nisbətən daha gəlirlidir . Eyni zamanda qanunvericilikdəki bəzi çatışmazlıqlar , təkml girov mexanizminin olmaması , ödəniş intizamının zəifliyi , bank menecmentinin aşağı səviyyədə olması və s . səbəblər üzündən banklar tərəfindən iqtisadiyyata kredit qoyuluşlar da lazımı səviyyədə deyil .

İqtisadiyyatın pulla təminatı pul bazarının faiz dərəcələrindən də bilavasitə asılıdır . Faiz dərəcəsinin səviyyəsi başlıca olaraq pul bazarında tələb və təklifin mövcud vəziyyəti baxımından dəyərləndirilməlidir . Bu mənada Azərbaycanda banklar linkvuidliyin izafiliyi problemi ilə üzləşiblər və eréal sektorun çoxsaylı problemlərin sərbəst pulların bank sektorundan real sektora hərəkətlərini məhdudlaşdırır . Şübhəsizdir ki bu problem krediti real sektor üçün bahalaşdırır .

Məsrəf baxımından isə kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin səviyyəsinə ilk növbədə kredit resurslarının maya dəyəri təsir edir . Ölkədə bank krediti üzrə faiz dərəcəsi təxminən 20-24 % təşkil etdiyi halda ,hal-hazırda bankların kredit resurslarının başlıca mənbəyi hesab edilən əmanətlər üzrə ödənilən orta illik faiz dərəcəsi 8-12 % təşkil edir .

Depozitlərə görə faiz dərəcələrinin yüksək olması bir tərəfdən iqtisadiyyatın pulla təminatı səviyyəsinin aşağı olmasından irəli gəlir , digər tərəfdən isə bu özü uzunmüddətli dövrdə pulun multiplikasiyasına mənfi təsir göstərməklə iqtisadiyyatın pulla təminatını aşağı salır . Kommersiya banklarının kredit inzibatçılığı xərcləri , illik inflyasiyası səviyyəsi (1.5 – 2 %) və kreditin risklik dərəcəsindən asılı olaraq bankın mənfəətini təşkil edən marja orta hesabla illik 4-5 % təşkil edir .

Bankların müştərilərə və əhalinin banklara inamı yəni risk amili bank kreditinin faiz dərəcəsinə təsir edən həlledici amildir . Təsadüfi deyildir ki , hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən xarici kapitalla banklarda yerləşdirilən müddətli əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi yerli banklara nisbətən aşağıdır . Yerli banklar arasında da böyük fərqlər var . Kiçik kapitallı banklar əmanətlərə görə 20 % -dən yuxarı təklif etsələr də əmanətçilər 10-12 % təklif edən iri kapitallı banklara üstünlük verirlər .

Bütün bunları yekunlaşdıraraq qeyd etmək lazımdır ki , keçid dövründə Azərbaycanda iqtisadiyyatın pulla təminatında yaranmış problemlər bilavasitə pul siyasətinin xarakteri ilə qiymətləndirilməməlidir . Azərbaycanda ÜDM –in pul təminatının yüksəldilməsi siyasəti heç də pul kütləsinin ÜDM –in xüsusi

çəkisinin kor – təbii artması demək deyil .İqtisadiyyatın mövcud spesifikasi nəzərə alınmadan , pulun real sektora qeyri – inflyasiyon ötürülməsini təmin etmədən bu inflyasiyadan başqa heş bir nəticə verməyəcəkdir .

Cədvəl(3.1)

1.Overnajt dərəcəsi = banklararası kredit	1.Uçot dərəcəsi	Uçot dərəcəsiindən aşağı olmagla
bazarının ortaçəkili dərəcəsi -X%		auksion əsasında müəyyən
2.Lombard dərəcəsi = banklararası kredit	2.Banklararası kredit bazarının ortaçəkili	olunan depozit dərəcəsi
kredit bazarının ortaçəkili dərəcəsi - X%	dərəcəsi	

Bu sxemə əsaslanan faiz siyasəti isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi banklararası kredit bazarındaki faiz dərəcələrinin aşağı salınması məqsədinə xidmət edir.

Makroiqtisadi situasiyalar və monetar idarəetmənin sferada mövcud olan ideyaları. Şübhəsiz ki son illər AMB –in makroiqtisadi sferada mövcud olan cari vəziyyətə uyğun olaraq həyata keçirdiyi monetar siyasət tədbirləri olduqca səmərəli olmuşdur . Lakin bununla belə mövcud monetar tənzimləmə alətlərinin təkmilləşdirilməsi həmçinin proqnozlaşdırılan proseslər əsasında monetar idarəetmənin ssenarilərinin işlənməsinə böyük ehtiyac var ki , bu da müvafiq iqtisadi situasiyalar da monetar siyasət alətlərinin düzgün seçilməsini və çevik tətbiqini nəzərdə tutur . Bu məqsədlə AMB –in monetar siyasət alətlərinin ssenarilər üzrə tətbiqi sxemlərini aşağıdakılardan ibarət ola bilər.

1 – ci ssenari üzrə iqtisadi proseslərin mümkün inkişafı (real effektiv məzənnə indeksinin dəyişməsi və monetar tənzimlənmə alətləri) . Qeyd etmək lazımdır ki , əsas ticarət portnyoru sayılan dövlətlərdə baş verən iqtisadi proseslər Azərbaycan iqtisadiyyatına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir .

Bu təsir Azərbaycanda və partnyor dövlətlərdə inflyasiya və milli valyutaların ABŞ dollarına qarşı məzənnələrin dəyişməsi və nəticə etibarilə monetar sektorda proseslərin axarının korreksiya formasında özünü büruzə verir .

Burada iki hal müşahidə oluna bilər :

1.Xarici ticarət şəraitin pisləşməsi (1998-ci ildə Azərbaycanda bu proses müşahidə olunur) .Partnyor dövlətin milli valyutasının devalvasiyası (həmçinin partnyor dövlətin ixracatının genişlənməsini şərtləndirən digər amillər səbəbindən) nəticəsində milli ixracat azalır , idxal isə artır .

Nəticədə xarici valyutanın təklifi azalır , valyutaya tələb isə artır . milli valyutanın kəskin devalvasiyasına yol verməmək üçün mərkəzi bank öz ehtiyatında olan xarici valyutanı satır ki , bu da M2 – in azalması ilə müşahidə olunur . Valyuta müdaxiləsi nəticəsində pul kütləsinin azalmasının davamlılığı qısa və uzunmüddətli ola bilər. Partnyor dövlətdə devalvasiya ilə müşahidə olunan proseslər uzun müddətli olan xarakter aldıqda milli iqtisadiyyatda da pul kütləsinin azalması prosesi uzunmüddətli olur və əksinə . Pul kütləsinin azalmasının davamlığından asılı olaraq AMB – in tətbiqi edəcəyi monetar tənzimləmə alətlərinin çeşidi ilə fərqli olacaqdır .

1998 – ci ildə Rusiya Federasiyasında baş vermiş maliyyə böhranı və rus rublunun ABŞ dollarına nisbətən kəskin devalvasiyası nəticəsində AMB –in müdaxiləsi səbəbindən M 2 pul kütləsinin deflyasiyası ilə müşahidə olunan uzunmüddətli azalması buna əyani misaldır.

AMB –in uzun və qısa müddətli monetar tənzimləmə alətləri . Bank likvidliyinin uzunmüddətli pisləşməsi halında AMB – öz notlarını və yaxud QDİV – ri banklardan birbasa ala , məcburi ehtiyatları aşağı sala bilər , həmçinin banklarla ayrılan kreditlərin həcmi artır və veksellərin yenidən uçuşu əməliyyatlarını genişləndirə bilər ki , bu da real sektorun “ uzun pulları” əldə etmək imkanlarını genişləndirə bilər .

Qeyd etmək lazımdır ki , uzun pulların təklifinin artırılmasının başlıca şərti bank sisteminin real sektora maliyyə resurslarının ötürücü funksiyalarının möhkəmləndirilməsidir.

Uzunmüddətli monetar tənzimləmə alətlərinin tətbiqi şübhəsiz ki ,makroiqtisadi siyasətin digər tədbiri ilə tamamlanmalıdır .

Bank likvidliyinin qısamüddətli pisləşməsinə tənzimləmək üçün AMB overnayt və lombard kreditlərini genişləndirə , həmçinin REPO vasitəsilə qiymətli kağızları banklardan ala bilər .

Xarici ticarət şəraitinin yaxşılaşdırılması , Azərbaycanda ticarət partnyoru olan dövlətlər ilə müqayisədə qiymətlərin sabit qalması (son illər bu artıq tendensiya xarakterini almışdır) real effektiv məzənnənin milli valyutaların nominal məzənnələri sabit qalmaq şərti ilə ixracata stimullaşdırıcı effekt verməsi istiqamətində dəyişə bilər .

Bu o deməkdir ki , aşağı inflyasiya şəraitində Azərbaycanda qeyri neft sektorunun ixracatçılarının qiymətləri ABŞ dolları ifadəsilə dünya bazarından qiymət üstünlüyünə malik ola bilər ki , bu da milli ixracın genişlənməsi üçün şərait yaradır . Yaxudda ki , milli valyutanın məzənnənin nəzarət altında nominal devalvasiyası (1999 – cu ildən bu artıq müşahidə olunmaqdadır ,) həyata keçirilə bilər ki , bunun da əsas məqsədi milli ixracatı genişləndirməkdən ibarətdir . Hər iki halda effektiv məzənnənin aşağı düşməsi ixracın genişlənməsini təbii ki ,stimullaşdırır , idxalı isə məhdudlaşdırır . İxracatın artması və idxalın azalması şəraitində isə valyuta daxilolmaları artır . Revalvasiyaya yol verməmək üçün AMB üçün xarici valyutanın alınmasını intensivləşməsidir , nəticədə dövriyədə olan M2 pul ketlesi artıq . Əvvəlki variantda olduğu kimi burada da pul kütləsinin davamlılığı qısa və uzun müddətli olur . Manatın real effektiv məzənnəsinin əlverişli olmasının davamlılığı konkret olaraq bu davamlılığı şərtləndirən makroiqtisadi amillərin nə dərəcədə fundamental olub olmamasından asılıdır. Hal hazırda struktur islahatlarının sürətlənməsi qeyri – neft sektorununun ixracının artmasına və deməli ümumi valyuta daxilolmalarında rolunun yüksəlməsinə və bunun

monetar sektora təsirinin böyüməsinə şərait yaradacaq . Eyni zamanda ehtimal ki , idxalı əvəzədən sahələr də sürətli inkişaf edəcəkdir .Bu mərhələdə AMB-in sərəncamında müvafiq tənzimləmə alətləri olmalıdır.

AMB –in uzaq və qısa müddətli monetar tənzimləmə alətidir .Yaxın gələcəkdə Azərbaycanda real effektiv məzənnənin aşağı düşməsinin ilavasitə müsbət təsiri ilə bağlı ixracatın dayanıqlı genişlənməsi şəraitində bank likvidliyinin uzunmüddətli yaxşılaşması onun inflyasion potensialının da artmasına gətirib çıxara bilər.

Bunu nəzərə alaraq AMB inflyasion bank likvidliyini məhdudlaşdırmaq üçün öz notlarını dövlət istiqraz vərəqlərini bir – bə. banklara satmaq , məcburi ehtiyatları artırmaq (manatla) , həmçinin kommersiya banklarının artmış likvidliyinin bir hissəsini depozit kimi qəbul etmək (müvafiq faiz gəliri ödənilməklə) kimi monetar tənzimləmə alətlərini tətbiq edə bilər .

AMB-in uzunmüddətli monetar tənzimləmə siyasəti makroiqtisadi siyasət çərçivəsində digər tədbirlər ilə tamamlanmalıdır . Bu baxımdan uzunmüddətli monetar məhdudiyyətlərin qoyulması ilə paralel olaraq iqtisadi subyektlərə birbaşa vergilərin artırılması (bu geniş analitik baxımdan məcmu tələbi məhdudlaşdırır və həmçinin monetar baxımdan vergi daxilolmalarının artırılması vasitəsilə M2 pul kütləsini azaltmaqla , pul bazasını artır .) , dövlət istiqraz vərəqləri üzrə faiz vergilərinin aşağı salınması , qeyri- rezidentlərin sərəncamında olan dövlət istiqraz vərəqlərindən əldə olunan dividendlər vergilərin tətbiqi kimi tədbirlər nəzərdən keçirilə bilər .

Bank likvidliyinin artması qısamüddətli olduqda AMB - əsas etibarlı ilə REPO mexanizmi vasitəsilə qiymətli kağızların banklara satılması alətindən istifadə edə bilər .

Neft sektorunun inkişaf ssenariləri və pul siyasəti alətləri (ikinci və üçüncü ssenarilər) .Neft sektorunda baş verə biləcək proseslər ilə əlaqədar AMB – in monetar siyasət alətləri iki situasiya prizmasından təsnifləşdirilir (əlavə 1-3)

1.Neft konsorsiumlarının ixracatının real fiziki həcmünün genişlənməsi .

Məlum olduğu kimi artıq 20-yə yaxın neft kontraktları imzalanmışdır ki , bunların da nəticəsində neft ixracatının yaxın illərdə on milyardlarla dollara çatması gözlənilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının kiçik həcmi nəzərə alınmaqla bu həcmdə xarici valyutanın ölkəyə axınının neft ixracının monetar sektora təsir edən əsas amilə çevrilməsi olmasını şərtləndirmək tamamilə mümkündür . Qeyd etmək lazımdır ki , bu təsir uzunmüddətli təsir kimi xarakterizə oluna bilər ən azı ona görə ki ,Şə bağlanmış irihəcmli neft müqavilələrinin müddətli onillikləri əhatə edir . Ona görə də yaxın illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük həcmdə dollar axınının sabit olmasını ehtimal etmək olar .

Neft sektorunun ixracatından bilavasitə əldə olunan vəsaitlər mövcud qaydalara görə neft fondunda cəmləşəcəkdir. Bu o deməkdir ki ixracatda əldə olunan gəlirlər valyuta bazarına daxil olmayacaqdır . Ona görə də neft fondunun vəsaitlərinin artması bank sisteminin likvidliyinə və deməli pul təklifinə heç bir təsir göstərməyəcəkdir.(əgər vəsaitlər xərclənmirsə).

Neft ixracatının fiziki həcmının genişlənməsinin aktiv monetar effektləri yalnız iki formada özünü büruzə verəcəkdir :

- Neft layihələrində iştirak edən müəssisə və təşkilatların gəlirlərinin artması ilə əlaqədar valyuta bazarında xarici valyuta təklifinin artması
- Neft konsorsiumlarının dövlət büdcəsinə vergi ödəmələrinin artması ilə əlaqədar valyuta bazarında xarici valyuta təklifinin artması .

Təbii ki , belə olduqda manatın kəskin revalvasiyası baş verə bilər ki bu da artıq başlanma struktur islahatlarının məntiqi nəticəsi olaraq gələcəkdə inkişaf edəcək qeyri neft sektorunun yüksək rəqabətqabiliyyətli ixracyönümlü sahələrinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna yol verməmək üçün AMB ehtimal ki , valyuta müdaxiləsini intensivləşdirəcək xarici valyutanı dövriyyədən çıxaracaqdır.

Bunun nəticəsində isə pul təklifi də xeyli genişlənəcəkdir, bu da infilyasion və yaxud qeyri –infilyasion xarakter daşıya bilər . Hər iki hal üçün AMB- in monetar tənzimləmə arsenalında çevik alətlər olmalıdır.

Pul təklifinin inflyasiyon genişlənməsi təqdirində AMB məcburi ehtiyatlarının artırılması , açıq bazarda qiymətli kağızların banklara birbaşa satılması , dövlət depozitlərinin banklardan mərkəzi banka transferti , uçot dərəcəsinin artırılması , depozit əməliyyatları kimi alətləri tətbiq edərək bank likvidliyini məhdudlaşdırmağa bilər.

Pul təklifinin qeyri –inflyasiyon genişlənməsi təqdirində isə əlavə pul təklifinin iqtisadiyyatda səmərəli həzm olunması zərurəti yaranır . Bu məqsədlə AMB bankların real sektor üzrə aktiv əməliyyatlarını canlandırmaq üçün iqtisadi normativlərin daha da həvəsləndirici edilməsi sahəsində məqsədyönlü iş aparılmalıdır.

Təbii ki , hər iki halda AMB- in monetar tənzimləmə tədbirləri makroiqtisadi siyasətin digər tədbirləri ilə uzlaşmalıdır ki , bu tədbirlər mahiyyət etibarilə real effektiv məzənnənin dəyişməsi ilə bağlı situasiyon araşdırmada artıq göstərilmişdir .

2.Dünya bazarlarında neftin qiymətinin dəyişməsi . Təcrübə göstərir ki dünya bazarlarında neftin qiymətinin dəyişməsi qısamüddətli konyunktur xarakterli və yaxud uzunmüddətli tsiklik xarakterli ola bilər.

2.1.Neftin dünya qiymətinin qısamüddətli konyunktur xarakterli dəyişməsi . Buna misal olaraq OPEK təşkilatına üzv olan dövlətlərin qərarlarının nəticələrini göstərmək olar . Bu təşkilata daxil olan hər hansı bir dövlət tərəfindən neftin hasilatı və ixracatının həcminə dair qərar çıxması dünya neft bazarında qiymətlərə bilavasitə təsir göstərir .

Lakin , bu cür qərarlarının təsirinin davamlılığı bir qayda olaraq çox uzun çəkmir və əsas etibarilə qısamüddətli konyunktur xarakteri daşıyır.Ona görə də gələcəkdə Azərbaycan dünya neft bazarında neftin qiymətinin qısamüddətli dəyişməsi nəticəsində neft ixracatının qısamüddətli tərəddüdü ilə üzləşə bilər ki , bu da dəyər amili ilə bağlı neft gəlirlərinin dəyişməsi ilə əlaqədardır .Neftin qiyməti qısamüddətli yüksələ və yaxud qısamüddətli aşağı düşə bilər. Hər iki halda AMB yaranmış vəziyyətə adekvat olaraq çevik tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirməlidir.

Qiymətlərin qısamüddətli aşağı düşməsi halında AMB –in monetar siyasət tədbirləri. Qiymətlərin aşağı düşməsi təbii ki , neft gəlirlərinin azalması ilə nəticələnir. Belə ki , şəraitdə ehtimal ki ,AMB manatın məzənnəsinin kəskin devalvasiyasına yol verməmək üçün xarici valyutanın satışını intensivləşdirəcək. Bu isə öz növbəsində M2 azalması ilə müşahidə olunacaqdır .M2- in azalmasının qısamüddətli mənfi monetar təsirlərini yumşaltmaq üçün AMB aşağıdakı alətləri işə salaraq bankların qısamüddətli likvidliyə ehtiyaclarını ödəyə bilər:

- REPO vasitəsilə qiymətli kağızların banklardan alınması
- Overnayt və lombard kreditlərinin genişləndirilməsi

Qiymətlərin qısamüddətli qalxması halında AMB-in monetar siyasət tədbirləri. Qiymətlərin artması təbii ki , valyuta gəlirlərinin də artması ilə müşahidə olunur. Valyuta bazarında xarici valyuta təklifinin kəskin surətdə genişlənməsi manatın kəskin revalvasiyasına şərait yarada bilər . Qeyri – neft sektorunun ixracatına bunun mənfi təsir göstərəcəyini nəzərə alaraq AMB – ehtimal ki xarici valyutayı aktiv surətdə almağa başlayacaqdır ki , bu da öz növbəsində M2 –in inflyasiyon genişlənməsi ilə nəticələndirə bilər . Belə olduqda AMB əsasən REPO vasitəsilə qiymətli kağızları (həm QDİV , həm də öz notlarını) banklara sataraq onların likvidliyinin qısamüddətli genişlənməsinin qarşısını ala bilər. AMB-in bu cür strelizasiya tədbiri pul bazarının tarazlığının kəskin şəkildə pozulmasının qarşısının alınmasında mühüm ola bilər.

Neftin dünya qiymətinin uzunmüddətli konyuktur xarakterli dəyişməsi. Qeyd etmək lazımdır ki , xammalın əsas istehlakçısı dünyanın inkişaf etmiş dövlətləridir . Ona görə də bu ölkələrin iqtisadi inkişafında uzunmüddətli tsiklik enmə - qalxmalar müşahidə olunanda onların idxalı , xüsusilə də xammal idxalının həcmi də uzunmüddətli tərəddüdlərə məruz qalır . Təbii ki bu da öz növbəsində xammal ixrac edən dövlətlərin ixracatının həcminə və deməli iqtisadiyyatlarına , xüsusilə də onların monetar sektoruna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və bu təsir uzunmüddətli olur.

.Qiymətlərin qısamüddətli aşağı düşməsi halında AMB –in monetar siyasət tədbirləri . İnkişaf etmiş dövlətlərdə depressiya halları geniş vüsət aldıqda heftin

dünya bazarlarında qiyməti də aşağı düşməyə başlayır . Bunun nəticəsində neft ixrac edən dövlətlətləin , o cümlədən Azərbaycanın da neft gəlirləri kəskin aşağı düşə bilər. Belə bir şəraitdə valyuta bazarında xarici valyutanın uzunmüddətli xarakter daşıyan xronik çatışmamazlığı müşahidə olunur və milli valyutanın kəskin devalvasiyası təhlükəsi yaranır . Buna yol verməmək üçün AMB xarici valyutanın satışını artırır ki , bu da son nəticədə M2 –nin azalmasına gətirib çıxarır.

M2 – in azalması iqtisadiyytda pul təklifinin uzunmüddətli aşağı düşməsi təhlükəsini yaradır ki , bu da iqtisadi inkişafı ləngidə bilər . Ona görə də proseslərin bu məcrada inkişaf etməsi şəraitində AMB iqtisadiyyatın likvidliyini lazımı səviyyədə saxlamaq üçün aşağıdakı tədbirlərə əl atə bilər:

- AMB-in notlarının birbaşa banklardan alınması
- Məcburi ehtiyatların aşağı salınması
- Banklara kreditlərin ayrılması
- Veksellərin yenidən uçuğu
- QDİV -in banklardan birbaşa alınması

Bütün bu alətlərin tətbiqi bank sistemində uzun müddətli likvidliyinin genişlənməsinə şərait yaradır .

3.2 Monetar siyasətin inflyasiyaya təsir etmə dərəcəsi

İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi Azərbaycanda inflyasiyanın alternativ modelləşməsini həyata keçirib
Azərbaycanda inflyasiyanın modelləşməsi makroiqtisadi siyasətin perspektivi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki modeldə inflyasiya və digər makroiqtisadi göstəricilər arasında əlaqə riyazi dəqiqliklə ifadə olunur. Model vasitəsilə inflyasiyanın makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasından asılılığı qiymətləndirilir. Bu isə hökumətə və Mərkəzi Banka imkan verir ki, makroiqtisadi göstəricilərə təsir etməklə inflyasiyanı tənzimləyə bilsin. Hətta ikirəqəmli iqtisadi artım şəraitində inflyasiyanı, obrazlı desək, cilovlamaq modelləşmədən birbaşa asılıdır. İnflyasiyanın

düzgün idarə olunması onun iqtisadi artıma xidmət etməsinə şərait yaradır.

Ekonometrik modelləşmə təkcə makroiqtisadi göstəricilərin inflyasiyaya deyil, eyni zamanda inflyasiyanın digər makroiqtisadi göstəricilərə təsirini qiymətləndirməyə imkan verir.

Mərkəzi Bankda aparılmış tədqiqat çərçivəsində ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə etməklə inflyasiya modeli və onun vasitəsilə müvafiq proqnoz modelləri qurulub.

Qiymətlərin səviyyəsinin dinamikasını təsvir etmək üçün nominal effektiv valyuta kursu, pul kütləsinin həcmi və ticari tərəfdaş ölkələrdə istehlakçı qiymət indeksi göstəricilərindən istifadə olunub. Alınmış nəticələrdən istifadə etməklə inflyasiya proqnozlaşdırılıb və qiymətin əmələ gəlməsində hər bir faktorun rolu müəyyən olunub. Təəssüf ki, Mərkəzi Bank inflyasiya modelləri üzrə alınmış nəticələri açıqlamayıb. Ona görə də onların adekvatlığı barədə fikir yürütmək mümkün deyil.

İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi (İTM) İsveçrənin İqtisadi Məsələlər üzrə Dövlət Katibliyinin maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirdiyi “Alternativ inflyasiyanın hesablanması və inflyasiyanın modelləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində inflyasiyanın alternativ modelləşməsini həyata keçirib. İTM-də inflyasiyanın səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün ilk olaraq kointeqrasiya metodundan istifadə olunub. Kointeqrasiya yanaşması 1992-ci ildə Juselius, 1995-ci ildə isə Metin tərəfindən tətbiq olunub. Bu müəlliflər inflyasiyanın sektoral səbəblərini (monetar, əmək və xarici amillər) müəyyənləşdirmək üçün kointeqrasiya metodundan istifadə ediblər. Sonradan qısamüddətli tənlikdən və yanlış-korreksiya istifadə etməklə müəlliflər Danimarka və Türkiyə üçün inflyasiyanın mənbələrini təyin ediblər. Bu yanaşmaya görə, inflyasiya müxtəlif bazarlarda tələbin artıqlığı nəticəsində yaranır.

İTM-in kointeqrasiya üsulu ilə apardığı hesablamalara görə, istehlak qiymətləri indeksi (İQİ) və M2 pul kütləsi arasında asılılıq aşağıdakı kimidir: M2 pul kütləsi 1 milyard manat artanda qiymət indeksi 1,7 faiz yüksəlir. Qeyd edək ki, bu halda digər inflyasiya yarıdan səbəblər sabit götürülüb. Keçid ölkələri üzrə empirik tədqiqatlar göstərir ki, monetar siyasətin inflyasiyaya təsiri məhduddur. Digər tərəfdən, inflyasiya üzərində xaricdəki qiymətlərin, məzənnənin, əmək haqqının, bəzən isə aqreqat tələbin təsiri daha böyük olur.

İTM-in inflyasiya modelləşməsində istifadə etdiyi digər metod Vektor avtoregressiyadır (VAR). VAR qarşılıqlı əlaqədə olan zaman sıralarının bir-birinə təsiri və proqnozlaşdırılması üçün istifadə olunan ekonometrik metoddur. İTM-in ekspert qrupu istehlak qiymətləri indeksi (İQİ), sənaye məhsulunun qiymət indeksi, pul kütləsi (M2) və manatın məzənnə indeksini determinant kimi nəzərdən keçirib. Tədqiqat göstərib ki, inflyasiya göstəricisi özündən əvvəlki inflyasiya hədlərindən asılıdır. Belə ki, inflyasiya laqları artdıqca bu asılılıq da artır. Məsələn, bir ay əvvəl İQİ-nin 1 faiz artımı indiki İQİ-ni 1.6 faiz sürətləndirir. Manatın nominal məzənnə indeksi İQİ-yə neqativ təsir göstərir. Məzənnənin bir ay əvvəl 1 faiz artımı İQİ-ni 0.66 faiz azaldır. Laq dərinliyi artdıqca İQİ və məzənnə arasında əlaqə də “rəqs edir”. Pul kütləsinin İQİ-yə təsiri fikse olunmuş məzənnə siyasətinə uyğun olur, M2 pul kütləsinin 1 vahid artımı İQİ-ni 0.003 vahid sürətləndirir. Sənaye məhsulunun istehsalçı qiymətləri indeksinin də inflyasiya üzərində təsiri aydın görünür. Modelə görə, sənaye məhsulunun istehsalçı qiymətləri indeksinin 1 vahid artımı İQİ-ni 0.03 vahid yüksəldir.

İTM-in ekspert qrupunun həyata keçirdiyi inflyasiya modelləşməsi Azərbaycanda inflyasiyanın determinantlarının tapılması baxımından aparılan tədqiqat kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Göstəricilərin əldə edilməsi ilə bağlı çətinliyi və statistikanın dəqiqliyini nəzərə alan təşkilatın ekspert qrupu daha sadə modelin qurulmasını qərarlaşdırıb. Inflyasiya adətən tələb və təklif, daxili və xarici amillər səbəbindən yaranır. Nəzəri və empirik problem bu faktorları necə fərqləndirməklə bağlıdır. Ümumiləşdirmə aparsaq, inflyasiyanı 4 mühüm blok amilin yaratdığını deyə bilərik: tələb (məsələn, tələbin artması), real, təklif şokları və ya xərclərin inflyasiyası, inersiya (gözləntilər) və institusional amillər. Bu bloklardan birinin elementlərinin iştirakı ilə inflyasiya yarana bilər.

Belə görünür ki, Azərbaycanda monetar siyasət müstəqil deyil. Çünki pul kütləsi xarici valyutanın idxalından asılıdır, bu da inflyasiya üzərində nəzarəti məhdudlaşdırır. Mandel-Fleminq modelinə görə, əgər iqtisadiyyat kiçikdirsə və məzənnə kursu fikse olunubsa, onda fiskal siyasət dominant rol oynayır. Monetar siyasət yalnız fiskal siyasətin ardınca getməlidir. Azərbaycanda bu reallıq özünü doğrultdu.

Modeldən çıxan vacib nəticələri belə təsnifləşdirmək olar:

Monetar siyasət istehlak qiymətləri indeksinə əhəmiyyətli təsir göstərmir;
Azərbaycanda bu indeksə inflyasiya gözləntiləri daha çox təsir edir;
Mövcud məzənnə siyasəti inflyasiyanı aşağı salır. Monetar siyasət zamanı iqtisadiyyat pul və onun alətləri vasitəslə idarə edilir və tənzimlənir. Monetar siyasətdən 19-cu ərslərin sonlarından etibarən istifadə edilməyə başlanılıb. Bu siyasət faiz dərəcəsinin iqtisadiyyata təsirinə əsaslanır və borc götürülən pulun qiymətini və pulun məcmu təklifini dəyişir. Monetar siyasət bunları idarə etmək üçün müxtəlif alətlərdən istifadə edir ki, bu da iqtisadi artıma, inflyasiyaya, işsizliyə və məzənnəyə təsir göstərir. Belə ki, əgər valyutanın buraxılışı bir mərkəzdən həyata keçirilirsə və ya iqtisadi subyektlər üçün pulu təmin edən bankların mərkəzi banka tabe olduğu nizamlama sistemi mövcuddursa, monetar siyasət (iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün) pul təklifini və faiz dərəcəsinə idarə edir^[1]. 1970-ci ildən bəri monetar siyasət ümumilikdə fiskal siyasətdən ayrı həyata keçirilir. Hətta bundan əvvəl Bretton Woods sistemi də dövlətin iki siyasəti ayrılıqda formalaşdırılmasını təklif edirdi. Modern dövrdə əksəriyyət ölkələrdə monetar siyasəti həyata keçirən müstəqil qurumlar (ABŞ-da Federal Ehtiyatlar Sistemi, İngiltərə Bankı, **Avropa Mərkəzi Bankı**, Çin Xalq Bankı, Yeni Zelandiya Ehtiyat Bankı və Yaponiya Bankı) mövcuddur. Ümumilikdə bu qurumlar **mərkəzi bank** adlandırılırlar və adətən maliyyə sistemindəki əməliyyatların düzgün və səlis həyata keçirilməsində də məsuliyyətliyədirlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat göstərir ki , müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminin tsiklik qanunauyğunluqlar əsasında inkişaf etməsi şəraitində dövlətin makroiqtisadi idarəetmə mexanizmləri sırasında monetar idarəetmə vasitələrinin iqtisadi dinamikaya təsirinin miqyası getdikcə artmaqdadır . Maliyyə innovasiyalarının iqtisadi artım prosesslərində əhəmiyyətinin tədricən artması , maliyyə bazarlarının dərinləşməsi , qlobal iqtisadiyyatın milli iqtisadiyyatlara təsirinin forma və kanallarının mürəkkəbləşməsi şəraitində mərkəzi bankların pul siyasəti sahəsində aldığı addımların makroiqtisadi mexanizm olaraq üstünlüyü bugün açıq – aydın özünü nümayiş etdirməkdədir . Təsadüfi deyildir ki , AB.Ş , Avropa ,

Yaponiya birliyi kimi qlobal iqtisadiyyatın güc mərkəzlərində iqtisadi depressiya ilə mübarizədə mərkəzi bankların faiz dərəcələri və pul təklifi kanallarında bəu verən proseslərə müdaxilələri məcmuu təklif və məcmuu tələb arasındakı tarazlığın təmin olunmasında həlledici rol oynayır .

Pul siyasəti və monetar idarəetmə mexanizmləri həm də qloballaşmanın təzahürü olan kapitalın sərəst beynəlxalq hərəkətinin milli maliyyə sistemləri üçün doğurduğu neqativ effektlərin hamarlanmasında da effektiv vasitə rolunu oynayır . Bugun Avropa Mərkəzi Banklarının , ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin uçot dərəcəsinə dəyişdirmələri dünya maliyyə bazarında ən təsirli siqnal effektinə malik amillərdir və maliyyə kapitalının daha yüksək faiz dərəcəsi təklif edən milli fond bazarlarına axınıni stimullaşdırır . Yaxud bu axının qarşısını alır .

İnkişaf etmiş ölkələrdən fərli olaraq keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə monetar mexanizmlərin bazar sisteminin tam bərqərar olmaması şəraitində makroiqtisadi səmərəsi bir o qədər də yüksək deyildir . Lakin bununla belə iqtisadi transformasiyanın ilkin dövrlərində pul siyasəti çox səmərəli aniiinflasiya vasitəsi olmuşdur və iqtisadi islahatların iqtisadi artımın başlanmasında həlledici faktor kimi çıxış etmişdir . Bu ölkələrdə yeridilmiş pul siyasəti və formalaşdırılmış monetar idarəetmə sistemləri makroiqtisadi sabitləşmə siyasətinin tərkib elementlərindən biri olmuşdur.

Sabitləşmə siyasətinin məzmununu qiymətlərin kəskin artımına səbəb olan izafi tələbin aradan qaldırılmasına və iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınmasına yönəlmiş pul və fiskal siyasətin həyata keçirilməsi təşkil edir .

Bununla belə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə sabitləşmə siyasəti bəzən öz konseptual xüsusiyyətlərinə görə fərqli müstəvidə həyata keçirilmişdir . Bu ölkələrin təcrübəsində ortodoks ,qeyri – ortodoks və heterodoks tipli sabitləşmə proqramları geniş tətbiq olunmuşdur.

Ortodoks tipli sabitləşmə programı yalnız qiymətlərin və faiz dərəcələrinin sərt tənziqlənməsi və təsbit olunması tədbirlərini əhatə edir . Bu proqramda daha çox inzibati tədbirlərə önəm verilir.

Heterodoks sabitləşmə proqramı sərt pul və fiskal siyasətin yeridilməsi yolu ilə pul və fiskal siyasətin yeridilməsi yolu ilə pul təklifinin artımının məhdudlaşmasının , valyuta müdaxiləsi vasitəsilə məzənnənin sabit saxlanılmasını və bu yolla infilyasiya tempinin aşağı salınmasını nəzərdə tutur.

Keçid ölkələrinin əksəriyyəti daha çox heterodoks tipli sabitləşmə proqramın reallaşdırılmasına üstünlük vermişlər . 1992 -1995 – ci illərdə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə həyata keçirilən sabitləşmə tədbirləri infilyasiyanın nəzarət altına götürməyə imkan vermişdir.

Lakin bu ölkələrdə pul siyasətinin səmərəsi makrosferada struktur deformasiyalarının mövcud olması səbəbindən sərt çərçivə ilə məhdudlaşır. Bank sistemlərinə inamın zəif olması bankların derpozit – kredit multiplikasiyası prosesində dair iştirakını şərtləndirir . Digər tərəfdən real iqtisadiyyatla bank sistemi arasında inteqrasiya prosesi çox ləng gedir .Bu həm bank fəaliyyətində risqlərin yüksək olması , həm də real sektorun qeyri leqal miqyasının artması və nəticə etibarilə maliyyə axınlarının bank sektorundan yan keçməsi ilə əlaqədardır . Bütün bunlar pul siyasətinin iqtisadiyyata potensial təsir kanallarını məhdudlaşdırır , onun transmissiya qabiliyyətini zəiflədir .

Bunlar Azərbaycanda XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində formalaşmaqda olan monetar sistemə də xas olan elementlərdir . 1994-1995 – ci illərdə ölkədə yeridilən pul siyasəti hiperinflyasiya alovunun söndürülməsində həlledici rol oynamışdır. Bu dövrdən başlayaraq 1998-1999 – cu ilə qədər pul siyasəti öz missiyasını yüksək dərəcədə yerinə yetirmişdir .İnfilyasiya gözləmələrinin minimallaşması nəticəsində investorlar , depozitarlar və kreditorlar arasında qeyri müəyyənlik amili tam aradan qaldırılmışdır .

Lakin 1999- cu ilin sonlarından ötən dövr ərzində Azərbaycanda pul siyasətinin makroiqtisadi səmərəsinin tam reallaşmasında ciddi maneələr açıq – aydın nəzərə çarpmaqdadır . Bunun ümumiləşdirilmiş təzahür forması kimi iqtisadiyyatın pulla təminatını xarakterizə edən monetizasiya əmsalının olduqca kritik minimal səviyyədə olması faiz dərəcələrinin yüksəkliyi və kəskin dollorizasiyasıdır . Bütün bunlar ölkənin makroiqtisadi sistemində deformasiya

meyllərini əks etdirir və nəticə etibarı ilə pul siyasətinin iqtisadi artım proseslərində rolunu məhdudlaşdırır . Demək olar ki , monetar idarəetmə mexanizminin formalaşması sahəsində həyata keçirilən islahatlar öz miqyas və tempinə görə iqtisadiyyatın digər sferalarındakı islahatları xeyli qabaqlamışdır. Bu institusional uyğunsuzluq təbii ki , pul siyasəti və monetar idarəetmədə keyfiyyətə yeni səviyyədə transformasiya xarakterli addımların atılmasını cətinləşdirir . Bəzən bu addımlar atıldıqda isə onların yalnız nəzəri konsepsiyası çərçivəsində qalmasından başqa heç bir praktiki nəticə verməməsi faktını ortaya çıxarır.

Məsələn inkişaf etmiş ölkələrdə mərkəzi bankların pul siyasətinin əsas aləti sayılan açıq bazar əməliyyatlarının bugün Azərbaycanda geniş tətbiqi mümkün deyildir . Əsas problem ondan ibarətdir ki , hal – hazırda dövriyyədə olan qısamüddətli dövlət istiqraz vərəqləri bazarının həcmi böyük deyil və bu banklarda REPO / əks REPO N əməliyyatlarının aparılmasına mane olur. Yalnız fiksəl məqsədlər üçün emissiya edilmiş bu qiymətli kağızlar epizodik olaraq izafi likvidliyin tənzimlənməsində istifadə olunur . Bu həm də yenidən maliyyələşmə mexanizminin mühüm komponentləri olan və qiymətli kağızların girov təminatı kimi istifadəsini tələb edən overnayt və lombard əqdlərinin inkişafına da mənfi təsir göstərir . Bu səbəbdən pul siyasəti alətləri içərisində və Valyuta müdaxiləsi pul təklifinə təsir edən əsas vasitəyə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.prof.,i.e.d Zahid Fərrux Məmmədov –“monetar siyasət və bankçılıq”-
- 2.Elmira Balayeva –“İqtisadi təhlükəsizlik və inkişafın maliyyə problemləri”-Bakı 2006
- 3.R.Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007
- 4.D. Vəliyev –“ Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı-2000
- 5.Prof,i.e.d Zahid Ferrux Məmmədov ; “Pul,Kredit və banklar”(Dərslük), Bakı-2006
- 6.Нуреев Р.-“Деньги банки и денежно-кредитная политика”-

М.Финстатинформ 2009

7.S.M.Məmmədov «Maliyyə» ,Bakı 1997

8. Финансовый анализ» - Н.Н. Селезнова, А.Ф. ИONOва (2005)

9. N.Novruzov, X.Hüseynov “Maliyyə” (dərslük). Bakı, 2007

10. 4. A.Q.Mirzəyeva. «Azərbaycan Respublikasının Maliyyə hüququ» (dərslük vəsaiti). Bakı - 2003.

11. V.Zeynalov "Maliyyənin əsasları" Bakı, 2008

12. B.Ataşov, N.Novruzov, E.İbrahimov "Müəssisələrin maliyyəsi" Bakı, Kooperasiya nəşriyyatı, 2009

13. Ковалев В.В. "Введение в финансовый менеджмент"-2003

14. “Beynəlxalq Maliyyə” Dünyamalı Vəliyev, Mayıl Rəhimov Bakı(2000).

15. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 10 dekabr 2004-cü il.

16. E.M.Sadıqov- “Bank əməliyyatları” , Bakı 2010

Internet saytlar:

1. www.maliyyə.gov.az

2.www.nba.az

3.www.anl.az

4.www.kayzen.az

5. www.economy.gov.az

6. www.azstat.org

